

RECENZE

Božena KOPIČKOVÁ

Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže

Praha, Vyšehrad 2018, 304 s., ISBN 978-80-7429-974-2.

Jde o první odbornou monografii věnovanou druhé manželce Václava IV. Ačkoliv na královnu Žofii Bavorskou narážel každý historik, který interpretoval vládu Václava IV. a zavraždění Johánka z Pomuku, jež bylo tradičně, i když nesprávně spojováno s panovníkovou žárlivostí na mladou manželku, pokusil se o ucelený pohled na Žofiinu osobnost a život pouze Tomas Krzenck.¹ Božena Kopiczková navázala na tuto studii, čímž se zařadila mezi badatele, kteří v posledních dvou desetiletích znovu pozorně analyzují prameny z přelomu 14. a 15. století a usilují o objektivní pohled na vládu Václava IV.²

Biografii královny Žofie rozdělila Kopiczková do sedmi částí, přičemž hlavní osu tvoří jednotlivé etapy jejího života. Mezi kapitoly na této časové ose autorka věnovala také další důležité oddíly, v nichž vytvořila prostor pro hlubší poznání osob v Žofiině okolí a jejich vztahu k reformním myšlenkám mistra Jana Husa stejně jako pro osvětlení dobové kultury cestování a přijímání urozených návštěv.

V první kapitole se autorka zaměřila na mládí wittelsbašské princezny. Opakovaně poukazovala na skutečnost, že bavorští a celkově němečtí historikové přecházeli zpravidla Žofiinu existenci mlčením. Jejich nezájem, počínající již v 15. století, byl tak nápadný, až naznačoval snahu zapomenout na princeznu, jež byla provdána za zatracovaného Václava IV. a ještě po jistou část života podporovala husitské hnutí. Ostatně také v případě Žofiina schopného strýce Fridricha Moudrého doložila Božena Kopiczková v pracích německých historiků opomínání jeho spolupráce s Václavem IV., kterou ona sama považovala právě z hlediska Žofiina osudu za klíčovou. Přesvědčivě nabídla hypotézu, podle níž zařadil vévoda z Landshutu v roce 1388 pohlednou Žofii do svého poselstva s cílem zaujmout císaře vdovce, což se také podařilo.

Druhá, obsáhlá část knihy byla věnována manželskému soužití Václava IV. a mladičké Žofie. Autorka doložila přesvědčivě, že prvotní zalíbení nevyprchalo a manželé

1 Tomas KRZENCK, *Sophie von Wittelsbach – eine Böhmenkönigin im späten Mittelalter*, in: Gerald Beyreuther – Barbara Pätzold – Erika Uitz (edd.), *Fürstinnen und Städterinnen. Frauen im Mittelalter*, Freiburg im Breisgau – Basel – Wien 1993, s. 65–87.

2 Z důležitých publikací výběrově Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVa 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003, s. 426–455; Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V. 1402–1437*, Praha – Litomyšl 2000, s. 29–211; Václav Štěpán, *Vražda čtyř členů královské rady na Karlštejně roku 1397*, Český časopis historický 92, 1994, s. 24–44; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce, II. Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 214–257; Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010; Jiří KEJŘ, *Husův proces*, Praha 2000.

si byli dlouhodobě oporou. Využívala přitom nestranné prameny, mezi něž náležely itineráře cest odhalující společně strávená období na některých hradech, oceňující vyjádření panovníka v darovacích listinách, zmínky o sadách ke kurtoaznímu stolování v inventářích, stejně jako ikonografii knižních iluminací. Značnou pozornost věnovala také královu marnému očekávání dědice, přičemž shromažďovala důkazy pro tvrzení, že Václav IV. se s bezdětností vyrovnal a svou manželku kvůli ní nijak neosočoval, což nebylo na sklonku 14. století nijak běžné. Příčinu neplodnosti královského páru hledala autorka ve zdraví krále, přičemž poukazovala na dochované rady lékaře Mistra Albíka z Uničova.

Z politických událostí se Božena Kopiczková zaměřila především na pokus o královu otravu v roce 1393, který považovala za zlomový mimo jiné tím, že král po něm podle dobových svědectví stále pociťoval žízeň, kterou poměrně často zaháněl alkoholem. Necelý rok poté se musel vyrovnat s ponižujícím zajetím panskou jednotou. I když v případě Václava IV. jmenovala autorka vnější okolnosti, jež zhoršovaly královo postavení i zdravotní stav, jenž byl dalším zdrojem potíží, naznačovala, že ke královně se nadále choval vhodně. Zajímavou částí práce bylo ostatně právě shromáždění důkazů, že v Českém království měl Václav IV. nepoměrně lepší pověst než za jeho hranicemi. S jeho osobou byly dokonce spojovány zkazky o králi převlékajícím se do prostých šatů a následně trestajícím zjištěná bezpráví.

Další podnětné části druhého oddílu představoval rozbor královniny korunovace z roku 1400, jakož i výsledky bádání o kulturních zájmech, které měl Václav IV. se svou druhou manželkou společně. Na základě zmínek o darech a předmětech z pozůstalosti doložila autorka hru v šachy a vyslovila několik zajímavých tezí o pravděpodobném složení královské knihovny a oblíbených titulech.

Ve třetím oddílu knihy se Kopiczková zaměřila na královniny dvořany a důvěrníky. U některých osob potvrdila zjištění předchozích badatelů, u jiných vyvracela zažitá tvrzení. Např. Jíra z Roztok, který se roku 1393 stal hofmistrem královnina dvora, byl zpravidla posuzován jako rychle povýšený oblíbenec krále Václava IV., jemuž se zřejmě zavděčil při loveckých akcích.³ Na základě důsledného studia různých pramenů však Kopiczková dokládala, že Jíra z Roztok byl spíše pracovitý úředník, jehož schopnosti začal využívat již Karel IV. Celkově autorka dospěla k závěru, že na dvoře královny Žofie působili lidé z okolí Václava IV. Oba manželé si vybírali osoby z řad nižší šlechty, přičemž mnoho z nich sympatizovalo s reformními myšlenkami mistra Jana Husa i jeho předchůdců. To zvláště platilo pro Bratrstvo obruče a kladiva, na které autorka upozornila, jmenovala některé jeho členy, avšak ponechala zamlženou otázku, jaké byly hlavní cíle tohoto spolku.

Čtvrtý oddíl byl věnován atraktivní problematice středověkého cestování. Autorka zde analyzovala zahraniční cesty, jichž se česká královna zúčastnila. Nesledovala přitom jen složení výpravy, její itinerář a politické cíle, ale podařilo se jí působivě vylíčit i atmosféru v navštívených městech, ubytovací prostory, počasí, hostiny i další zábavu.

3 Tuto charakteristiku osobnosti a vzestupu Jíry z Roztok převzal i Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 167.

Poněkud slabší byl naopak pátý oddíl, který autorka nazvala „Od blahobytu k chudobě“. Titul nezvolila zcela příhodně, neboť se v této kratší kapitole zabývala pouze majetkem, jímž Žofie disponovala ze vlády svého chotě. Ten byl přitom po smrti Alžběty Pomohanské více než dostatečný. Kapitola proto působí dojmem, že byla původně provázána se závěrečným oddílem, jenž značnou měrou pojednával o finančních starostech ovdovělé Žofie, že však posléze autorka od spojení upustila, neboť narušovalo časovou osu.

Velmi zajímavou část představuje šestý oddíl, v němž Kopičková představila královnin vztah k českému reformnímu učení. Přesvědčivě vykreslila působení reformních kazatelů a ohlas, který získávali v Praze přelomu 14. a 15. století. Následně se zabývala důležitou otázkou, které vlivné osoby, zvláště ženy, utvrzovaly Žofii v jejích sympatiích k husitskému hnutí. Zajímavá byla též analýza královniných listů, určených duchovním. Autorka na jejich základě doložila, že Žofie začala pod vlivem reformních myšlenek jednat s některými konzervativními preláty dosti stroze.

Naopak poněkud přebytné je příliš podrobné pojednání o Husově procesu, které zastínilo následující otázkou po Žofiině odvrácení se od husitského hnutí. Autorka totiž vykreslila její nezdařené setkání s bratrem Arnoštem, který o Vánocích 1418 u Žofie nepochodil s žádostí, aby přestala podporovat husitské duchovní, a následně ve zkratce pojednala o skutečnosti, že královna se od husitství poměrně rychle odvrátila poté, co proti ní papežský legát Fernando v únoru 1419 vyhlásil pūhon.

V závěrečné sedmé části se autorka soustředila na Žofiiny osudy po smrti Václava IV. Poněkud pateticky představila smutek, který měla královna prožívat, když doprovázela na tažení do Čech v roce 1420 Zikmunda Lucemburského a navštívila některá místa, která znala z dřívějších let. Přínosně naopak pojednala o Žofiině vdovském životě v Bratislavě. Využila listy, v nichž královna opakovaně žádala své bratry o důraznou přímluvu u Zikmunda Lucemburského. Žofiin švagr totiž nijak nespěchal s vyřešením jejího zajištění, které ztratila, když se v Českém království rozhořela husitská revoluce a nebylo samozřejmě možné vybírat důchody z jejích věnných měst. Autorka představila celý problém dosti objektivně, přičemž poukázala i na problémy, jimž musel ve stejné době čelit Zikmund. Ačkoliv hlavní téma závěrečné části tvořilo Žofiino vymáhání podpory a vztah k císaři a jeho choti, přidala autorka i důležitou kapitolu, v níž sledovala osobnosti, které královnu obklopovaly v posledních letech jejího života.

Celkově je biografie královny Žofie pro českou historickou vědu velmi přínosná. Zatímco v zahraničí mají kvalitní životopisy význačných žen z doby středověku dlouhou tradici, v českém prostředí jde spíše o ojedinelé práce.⁴ Tato navíc vznikla na základě pečlivého studia pramenů a její autorka nesledovala pouze politické a rodinné události, nýbrž představila Žofiiny osudy na pozadí dobové kultury a myšlenkového světa lidí, kteří se rozhodovali mezi katolickou církví a rodícím se reformním hnutím.

Publikace má proto velkou šanci oslovit nejen odborníky, nýbrž také veřejnost. Ta ji pravděpodobně přijme se zájem, pouze může být zaskočena faktem, že právě nejznámějšímu

4 Milena LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002; Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká*, Praha 2008.

a mezi laiky nejrozšířenějšímu příběhu z života královského páru Václava IV. a Žofie, a to zavraždění Johánka z Pomuku, vymezila autorka poměrně málo místa a nepokoušela se ho důsledněji osvětlit.

Kateřina Pražáková

Petr ELBEL

Pravé, věrné a křesťanské příměří... Dobody o příměří mezi husity a stranou markraběte Albrechta na jižní Moravě

(= Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, č. 452)

Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2016, 154 s.,

ISBN 978-80-210-8369-1, ISSN 1211-3034.

Petr Elbel v poslední době, kromě velmi minuciózní ediční práce na vydávání registáře listin a listů císaře Zikmunda Lucemburského pro XI. svazek Regest Imperii, velmi významně přispěl několika studiemi k dalšímu prohloubení poznání reformního husitství a husitské revoluce na Moravě. Lze připomenout především jeho příspěvky o roli šlechty při obsazování husitských far podle citační listiny biskupa Jana Železného v roce 1418, o straně Zikmunda Lucemburského v českých zemích a na jeho dvoře, o využití téměř neznámého pramene církevní správy pro poznání husitské a katolické šlechty na Moravě a nejnověji jeho studie o příměří v jižních Čechách a na jižní Moravě.

Na poslední studii nyní navázal vydáním samostatné a zde recenzované monografie o pramenném souboru příměří na jižní Moravě. Jeho nová knížka se skládá z předmluvy, tří kapitol, exkurzu, tří příloh včetně edice příměrných listů, jejich tabulkového zpracování a situační mapy. Doplněna je pak obrazovou přílohou, seznamem pramenů a literatury, jmenným a místním rejstříkem a anglickým resumé.

V prvé úvodní kapitole Petr Elbel stručně seznámil s vývojem instituce příměří od antického Říma („indutiae“) přes raněstředověký termín „treuga“ a vrcholně středověký Boží mír („pax Dei“) až po pozdně středověké landfrýdní hnutí. V husitských Čechách zprvu příměří využívali jak odpůrci husitů a zejména Oldřich z Rožmberka, ale stejně tak i husité k zajištění svého týlu. Na konci dvacátých let 15. století již začala převažovat iniciativa katolické strany nejen v Čechách, ale i v okolních zemích, která si příměří s husity dokonce nákladně vykupovala mnohatisícovými částkami zlatých. Na Moravě pro prvotní převahu převážně katolické strany krále Zikmunda Lucemburského a markraběte Albrechta V. Habsburského zprvu k uzavírání příměří vůbec nedocházelo, první příměří uzavřeli z oboustranného zájmu kníže Přemek Opavský se svou stranou s husitskými hejtmany Dobeslavem Puchalou a Petrem Holým před 23. březnem 1425 na hradě Hlubočky u Olomouce. Po roce 1426, z doby „husitské hegemonie“ na Moravě přitom právě pochází významný soubor příměrných listů z let 1427–1433, který jako první neúplně využil Augustin Neumann v roce 1930. Tento soubor se nachází v Archivu města Brna, fond A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7329, ve sbírce městského písaře Jana Munky z Ivančic, označované jako Staré paměti brněnské (s. 15).

Ve druhé kapitole autor pojednal o diplomatickém rozboru průměrných listů a přiznací listů k příměří z jižní Moravy v husitském období. Přesněji specifikoval, že se jedná celkem o 24 listů a listin, z nichž 21 pochází ze zmíněné sbírky z Archivu města Brna a další dvě z Moravského zemského archivu v Brně a jeden z Rakouského státního archivu ve Vídni. Přitom samotných průměrných listů je pouze třináct, z toho pět originálů a ostatní jsou opisy, a k nim se řadí tři přiznací listy k příměří. Posledních osm listů a listin tvoří tři listiny o neškodění poddaným a služebníků nepřátelské strany, tři listy o přistoupení k příměří a dva listy s dodatečnými ustanoveními. Všechny tyto písemnosti jsou psány česky a protože se uchovaly v archivu města Brna na katolické straně, byly vydány nepřátelskou husitskou stranou. Naopak příjemci písemností jsou též jmenovitě uvedeni a v průměrných listech se objevují některá stálá ustanovení jako o možnosti vypovězení příměří, jmenování ubrmanů (rozhodčích soudců) a řada obsahových ustanovení například o zajištění volného pohybu kupců aj. Ze všech průměrných listů se nejvíce vymyká ten z 2. srpna 1433, který se strukturou svých ustanovení již blíží landfrýdu.

Teprve třetí kapitola je plně historická, když pojednává o dohodách o příměří v kontextu husitské jižní Moravy. Petr Elbel si zde položil základní otázku, zda je dochovaný soubor průměrných listů svědectvím jejich zdejšího největšího rozšíření, nebo jde jen o náhodně dochovaný soubor příměří? Domnívám se, že poté kdy registroval pouze jedno svědectví o příměří v Jihlavě v roce 1427 a asi tři svědectví o příměří v Olomouci v letech 1425, 1426 a 1430 (poslední mezi Janem Tovačovským a Haškem z Valdštejna), oprávněně se přiklonil k výjimečnosti příměří na jižní Moravě, obdobně jako v Čechách zase zejména v jižních Čechách. Správně konstatuje, že na jižní Moravě byla katolická strana markraběte Albrechta V. Habsburského v rámci Moravy nejsilnější a vyrovnávala mocenské pozice husitské strany. Obdobně tomu bylo v jižních Čechách s příměřími Oldřicha z Rožmberka s tábořským a dalšími husitskými bratrstvy a snad ještě v západních Čechách (plzeňský landfrýd) (s. 29).

Po úvodním přehledu historické situace autor postupně rozebral deset příměří a jiných dohod od roku 1427 až po příměří z 2. srpna 1433. Hned u prvního ze 7. května 1427 autor poukázal na opožděnost tohoto příměří za příměřími z Olomouce z let 1425 a 1426. Nicméně také poukázal na možnou souvislost se současným tažením hlavy moravských šlechtických husitů Jana Tovačovského z Cimburka na severovýchodní Moravu od prosince 1426 asi do května 1427, k němuž se vztahují jak listy města Olomouce reagující na žádost knížete Přemka Opavského o pomoc, tak list Přemka Opavského ze 14. února 1427 konstatující vsazení posádek kacířů do Přerova, Hranic a Oder, a konečně list markraběte Albrechta Habsburského ze 14. května 1427 slibující pomoc Olomouci (s. 31). Tažením a listům Olomouce jsem se věnoval ve své knize *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce*, Nový Jičín 1998, s. 96–101, potvrzující list Přemka Opavského objevil Martin Čapský, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005, s. 264–266, a Albrechtův list nyní našel Petr Elbel. K tomu můžu ještě dodat, že nejnověji jsem našel ještě další list purkrabího na hradě Vikštejně Jindřicha Kosíře z Litultovic z 19. dubna 1427 o zabavení zásobovacího konvoje Ctibora z Cimburka na Drahotuších (bratr Jana Tovačovského) táboritům mezi Hranicemi a Odrami a téměř

jistě mířící do Oder, neboť Hranice a Odry leží východně od Drahotuš, srov. Jiří Jurok, *Vyzařování moravského husitství do Slezska, Slovenska a Rakouska*, in: Husiti a bratřiči na Slovensku, Červený Kláštor – Kežmarok – Stará Lubovňa 2016, s. 33–62, zvl. s. 37. V recenzované knize následují dále popisy jednak dohody o pravidlech rytířské války z října 1428 a poté první ze specifických příměří o zajištění bezpečného vinobraní ze září a října 1429. Následuje důležitý rozbor příměří dosud všeobecně kladeného do roku 1429 (podle Ladislava Hosáka, ten ho kladl i do roku 1428). Elbel jej celkem přesvědčivě na základě dochovaného popisu z Moravského zemského archivu (pokládaného dlouho za ztracený) datuje do roku 1430 a list sám do 24. března 1430. List Albrechtovy strany v čele se zemským hejtmánem Janem z Lomnice vypovídal o sněmu husitské a katolické šlechty v Prostějově, kdy bylo i se zplnomocněním krále Zikmunda a markraběte Albrechta (po jednáních s husity v Bratislavě v roce 1429) uzavřeno příměří s husitskou stranou v čele s Janem Jičínským z Kravař a Janem Tovačovským z Cimburka včetně radikálních husitů Smila z Moravan a Dobeslava Puchaly z Węgier, spolupracujících s tábory. Autor dává příměří na Moravě ve dnech 26. března až 6. května 1430 přijatelně do souvislosti s předběžnou dohodou s markrabětem Friedrichem Braniborským na hradě Beheimsteině z 10. února 1430, slibující husitům slyšení na říšském sněmu v Norimberku 23. dubna 1430 (s. 35–43.) Poslední příměrné listy a přiznávací listy k příměří ze září a listopadu 1430, února 1431, října 1431 a března a dubna 1432 mají společný fakt stejného složení katolické či Albrechtovy strany v téměř stále podobě s zemským hejtmánem Janem st. z Lomnice, podkomořím Joštem Hechtem z Rosic, Janem ml. z Lomnice, dolnokounickým proboštem Janem, hejtmánem na Špilberku Vilémem Waldnerem a městem Brnem (někdy též s kališníkem Haškem z Valdštejna), zatímco na husitské straně vystupují různí představitelé husitské šlechty a někdy též hejtmáné tábořských posádek v Moravském Krumlově a Ivančicích, stejně jako v Třebíči a Měříně (s. 44 n.).

Jako další zajímavé nové poznatky v rámci příměří v březnu a dubnu 1432 uvádí Petr Elbel jednak zmínku v listě z 10. dubna 1432 o deperditu o příměří mezi Haškem z Valdštejna a Janem Tovačovským z Cimburka (již druhé příměří po roce 1430) a ještě nejmenovaným panem z Račic (s. 50), a dále přepad a dobytí kláštera Hradisko radikálním husitou Smilem z Moravan v noci z 2. na 3. května 1432, což mohlo být podle Elbela namířeno proti uzavíraným dohodám v Chebu (chebský soudce) a jednáním s basilejským koncilem (s. 52). To by jistě bylo zajímavé osvětlení útoku Smila z Moravan, jenž – jak připomíná autor – patřil po jistou dobu kolem roku 1428 do šlechtické skupiny Jana Tovačovského z Cimburka spolupracujícího se sirotky (srov. mou knihu *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce*, České Budějovice 2006, s. 121–122). Nicméně tu bych ještě dodal, že v roce 1432, kdy se Smil z Moravan objevuje v husitské posádce v Odrách, tato posádka – již od roku 1429 po srpnovém jednání Prokopa Holého s litevským knížetem Zikmundem Korybutem na hradě Sovinci a pravděpodobně již od konce roku 1428 – zřejmě spolupracovala s tábory. Každopádně obě bratrstva patřila k radikálním husitům a Smil z Moravan tím pádem taktéž. Jen o něco později v červnu 1432 moravští husité Jan z Vrbna a Blažek z Borotína dobyli na Slovensku Skalici a Trnavu – k tomu nově doplnění o jejich vzájemné spolupráci a přijetí mé téze a důkazu o moravském šlechtickém svazu pod

vedením Jana Tovačovského z Cimburka u Miroslav Lysý, *Husitská revolúcia a Uhorsko*, Bratislava 2016, s. 103 n. a 124 n. (Nově jsem rozšířil svůj důkaz ještě v uvedené studii *Vyzařování moravského husitství*, s. 44–46.)

Poslední příměří uzavřené mezi stranou markraběte Albrechta Habsburského a husitskou stranou v čele s Petrem Strážnickým z Kravař 2. srpna 1433 se již blížilo landfrýdu zejména ustanoveními zabezpečujícími opět výkon práva. Na základě dalšího Albrechtova listu z 6. srpna 1433 souhlasícího s prodloužením příměří Petr Elbel dospěl k názoru, že toto příměří bylo uzavřeno o pár dní později jako tříměsíční a antidatováno. Na s. 60 autor konstatoval, že zatím nemůže zodpovědět svou otázku, proč se nakonec v příměří dohodnutý sněm 8. září 1433 nekonal. Domnívám se, že odpověď znám, na sněm se zřejmě odmítl dostavit Jan Tovačovský z Cimburka se svým uskupením, protože právě v září vytáhl na Slovensko, kde vložil posádku do Topolčan a pokusil se se všemi tamějšími husitskými posádkami zaútočit na Bratislavu.

Třetí kapitolu autor uzavřel shrnutím o dvou základních typech příměří: jednak uzavřených z hospodářských důvodů, včetně příměří zajišťujících bezpečné vinobraní, a jednak příměří uzavřené z politických důvodů, připravující cestu k mírovým jednáním nebo z důvodu vyčerpání obou stran jako v Čechách. Od Čech se ale jihomoravská příměří lišila mocenskou vyrovnaností obou stran a tím nezařazením požadavku na finanční úhradu příměří slabší katolickou stranou stejně tak jako nezařazením požadavku přijetí do určité doby čtyř pražských artikulů. Takové příměří ze severní Moravy a Opavska známe ještě ze září 1431, kdy bylo uzavřeno mezi husitskými radikálními bratrstvy a vévodou Přemkem Opavským.

V závěrečném exkurzu o dohodách o příměří jako pramenu pro topografii a prosopografii husitské jižní Moravy Petr Elbel navázal na požadavek Josefa Války z osmdesátých let 20. století o nutnosti vyhotovení detailní topografie a prosopografie husitské Moravy. Poukázal přitom nejen na dosavadní četné chyby v dílech a edicích Augustina Neumanna, jež z toho důvodu opravuje v exkurzu prostřednictvím sestavení dvou tabulek podrobně referujících o všech příslušících jednak katolické strany Albrechta Habsburského a jednak husitské strany ve všech příměřích na jižní Moravě (s. 69 n.).

S exkurzem jsou bezprostředně spjaty tři přílohy: edice všech 24 příměrných listů a přiznávacích listů k příměřím, tabulka shrnující přehledně základní údaje o účasti smluvních stran a obsahu všech dokumentů kromě jednoho listu č. 15 a mapa příslušníků obou stran mírně opravující autorovu mapu v stati Petr Elbel, *Za vlády markraběte a krále Albrechta Rakouského (1424–1439)*, in: Libor Jan, *Dějiny Brna. Středověké město*, Brno 2013, s. 145–173, zvl. s. 162. Do edice se vloudily pouze dvě malé chybičky na s. 87 v č. 5 je špatně uvedeno datum písemnosti 21. března 1430, správně na s. 37 je 24. března 1430, a na s. 106 v č. 20 vypadl v záhlavním regestu písemnosti Hašek z Valdštejna. Tatáž datační chyba se zřejmě vloudila i do zmíněné přílohy tabulky na s. 114 opět u č. 5, kde je chybně uvedeno 21. března 1430 a rovněž data příměří jsou posunuta o tři a jeden den v rozmezí 23. března – 5. května 1430 (oproti s. 38, zde výše v textu). Ve vzpomenuté mapě lokalizující účastníky příměří ze dvou tabulek v exkurzu kromě jižní Moravy nacházíme i některé aktéry ze střední Moravy například Jana Tovačovského z Cimburka a Smila z Moravan a ze severní

Moravy Jana Jičínského z Kravař a Dobeslava Puchalu z Wengier v husitské posádce v Odrách a některé jiné.

Knížku o příměřích uzavírá deset vyobrazení příměří a již vzpomenutý seznam pramenů a literatury, jmenný a místní rejstřík a anglické resumé.

Co dodat na závěr? Jestliže Petr Elbel v pozoruhodné analytické práci na vynikající úrovni rozebral třináct jihomoravských příměří, lze konstatovat, že tato odpovídala reálné situaci na husitské jižní Moravě. A to tak, že se připojují k jeho hodnocení mocenské vyrovnanosti obou nepřátelských stran na jižní Moravě zejména kolem Brna. Na jihovýchodní, střední a severní Moravě a Opavsku panovala v letech 1426–1434 „hegemonie husitů“ a k třem uvedeným příměřím z Olomoucka z let 1425, 1426 a 1430 a jednomu z Jihlavy z roku 1427 lze již přidat pouze další příměří z Olomoucka z roku 1432 a příměří z Opavska z roku 1431. To je šest příměří oproti třinácti jihomoravským příměřím, nehledě na záhadné jednání o příměří obou stran v Olomouci 25. května 1425, které Elbel nezmiňuje. Na jižní Moravě byla Zikmundova či později od roku 1423 Albrechtova převážně katolická strana nejsilnější. A právě tato strana si zde vymohla nejvíce příměří, to vyplývá i z faktu, že zatímco ve většině příměří vystupuje v podstatě stále stejný blok šlechticů a města Brna, tak husitskou stranu zastupují nejrůznější husitští šlechtici a někdy též táborští hejtmané husitských posádek. Proto iniciativu v sjednávání příměří lze přisoudit Albrechtově straně.

Elbelova monografie je současně dalším důležitým posunem v husitologickém bádání na Moravě, jež postupuje do stále větší hloubky a vrhá stále jasnější světlo na dějiny husitské revoluce na Moravě. Lze tak stručně připomenout první spíše jen nárysová předválečná díla Rudolfa Urbánka, Otakara Odložilíka, méně známého Floriana Zapletala a s velkou kritickou výhradou Augustina Neumanna, poválečné práce Františka Hoffmanna, Jaroslava Mezníka a Václava Štěpána o předhusitské Moravě, hospodářských a národnostních poměrech ve městech a o bojových družinách, Jany Nechutové o moravských předchůdcích Jana Husa, stejně tak jako Josefa Války o husitské Moravě se specifickou podobou husitství a husitské revoluce, Věry Fialové o moravském táborství a Ladislava Hosáka zaměřujícího se spíše na regionální průběh husitské revoluce a konečně současné práce podepsaného o stranách a prosopografii straníků moravských markrabat Prokopa a Jošta a rozhraničení husitských stran na Moravě během husitské revoluce, Tomáše Baletky o dvoru markraběte Jošta a husitech z řad pánů z Kravař, Miroslava Plačka a Petera Futáka o husitech z rodu pánů z Kunštátu, Karla Mlatečka o husitských pánech z Boskovic, Milana Krajčí o husitských pánech z Cimburka, Martina Čapského o protihusitském vévodovi Přemkovi Opavském a Bohdana Kaňáka o husitství ve středomoravských městech. Petr Elbel na všechny tyto jmenované navázal a zejména analýzou dosud neznámých nebo málo využitých pramenů toto husitologické bádání, dalo by se říci, pozvedl na další vyšší stupeň.

Jiří Jurok

Petr CHELČICKÝ

Spisy z Kapitulního sborníku

(= Sbírka pramenů k náboženským dějinám, sv. 5)

K vydání připravil Jaroslav Boubín.

Praha, Historický ústav 2018, 498 s., ISBN 978-80-7286-322-8.

Náročné projekty se snadněji ohlašují než plní. Když Jaroslav Boubín před patnácti lety v tomto časopise otiskl studii o tehdejšímu stavu zpřístupnění díla Petra Chelčického (ČČH 102, 2004, s. 273–296), bylo souborné kritické vydání Petrových spisů v nedohlednu. Dnes již má odborná veřejnost Boubínovou zásluhou k dispozici čtyřicet z přibližně padesáti Petrovi připisovaných spisů. Patnáct z nich, z toho sedm dosud nevydaných, obsahuje soubor spisů z Kapitulního sborníku. Jaroslav Boubín se Chelčickému věnuje dlouhodobě, a jelikož se na svůj editorský záměr připravil řadou studií i monografií o tomto mysliteli (2005), upustil v jednotlivých svazcích své ediční řady od obecně historických úvodů a zaměřil se na nezbytné informace o vydávaných spisech. V hutných, přesto však výstižných statích vychází vstříc čtenáři, zahlcovanému lavinou jiné literatury, kterou by měl zvládnout. V tomto ohledu Boubínův úsporný a ryze odborný styl může být poučením pro mladší badatele.

S výjimkou samostatně vydaného stěžejního díla *Siet víry* zatím Jaroslav Boubín postupuje podle rukopisných sborníků obsahujících Petrovy spisy. Po rukopisu „Pařížském“ (2008) a „Olomouckém“ (2016) přišel na řadu patrně nejceněnější ze všech pěti, sborník knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta se signaturou D 82. Kapitulní sborník, který jako jediný připomíná Petrovo jméno, uvedl do literatury Jaroslav Goll. Petrovo autorství několika textů, o nichž měl Goll ještě pochybnosti, upřesnili další badatelé, jejichž poznatky Boubín posuzuje nanejvýš vnímavě. Přesto je příznačné, že počet Petrovi přiznaných děl časem narostl, ačkoli důvody pro to v odpovídající míře nepřibýly. Vysvětlení je možné hledat jednak v nepřiznané apriorní touze znalců nalézt hledané, jednak ve stavu dochování řady spisů, u nichž nelze spolehlivě rozpoznat, zda šlo o varianty, opisy či výtahy. Jaroslav Boubín si i v tomto ohledu počíná obezřetně a na možné výhrady sám upozorňuje. Obdobně rovněž bere v potaz dosud nepoznané vazby mezi jednotlivými opusy a opusku, které jsou neméně závažné jako jejich samotné zařazení do autorsky profilovaného sborníku.

Téměř žádné souborné vydání díla středověkých autorů se nemůže vyhnout „plevám“ přichyceným k zrnům. Mimo jiné se to ukázalo i v případě Husových sebraných spisů. Kdo však ví, zda příští badatelé nenaleznou větší porozumění právě pro ty spisy, které se dnes mohou jevit jako okrajové výplody významného autora. Sám vydavatel v případě Kapitulního sborníku uvádí, že naprosto zásadní význam v něm mají traktáty „O boji duchovním“ a „O trojím lidu řeč“, dále též systematický výklad sakrální teologie ve „Zprávě o svátostech“ a zlomek jediného rukopisného záznamu „Síť víry“, jež se jinak dochovala pouze v tisku z roku 1521. Jelikož však Jaroslav Boubín zlomek vydal jako jednu z příloh kritické edice tohoto Petrova spisu, od jeho další publikace upustil. V případě několika dalších textů, které se vyskytují ve dvou, nebo dokonce ve třech sbornících, dal editor přednost jejich opětovnému zařazení, přestože se jejich dochovaná znění podstatně neliší („Řeč o základu zákonův lidských“, „Výklad na pašiji sv. Jana“). U jiných jde buď o varianty

jednoho díla („O trestání srdce“), o rozdílné adaptace („O rozeznání duchuov pro blud řeč“), nebo o výrazné odlišnosti v délce apod. („Antikristova poznání tato sú“).

Celá edice se vyznačuje znaleckým přístupem, pečlivostí i všemi náležitostmi vědeckého díla tohoto druhu. Postrádám jen podrobný věcný rejstřík, který může časem nahradit elektronické zpřístupnění edice nebo závěrečné rejstříky ke všem svazkům Boubíňovy promyšleně koncipované a tolik potřebné souborné edice děl našeho předního středověkého myslitele a svérázného negraduovaného bohoslovce.

František Šmahel

Lotte HELLINGA

Incunabula in Transit. People and Trade

(= Library of the Written Word – The Handpress World, vol. 62)

Leiden – Boston, Brill 2018, xiv + 519 s., ISBN 978-90-04-34035-0.

Vydání závažné práce o evropském prvotisku a o osobnostech s ním tiskařsky nebo obchodně spjatých je mj. podnětem, abychom se blíže podívali na světově proslulou autorku tohoto díla. Britská historička a přední badatelka v oblasti evropské inkunabulistiky druhé poloviny 20. století Lotte Hellinga (* 1932) se specializuje na dějiny raného knihtisku a období přechodu od rukopisných památek k dílům tištěným. Badatelský okruh jejích zájmů je ovšem široký: kromě bibliografické dokumentace zkoumá problematiku knižního obchodu, dějiny knižní vazby i dějiny čtenářství. Pochází z Amsterdamu z rodiny významného nakladatele a vydavatele Emanuela Querida (1871–1943). Na amsterdamské univerzitě vystudovala a posléze v letech 1967–1976 také vyučovala. V roce 1959 nastoupila do Britské knihovny, kde dlouhá léta vedla oddělení prvotisků a posléze zastávala funkci zástupce ředitele knihovny. Roku 1990 byla přijata do Britské akademie (v letech 1991–1994 byla členkou její rady) a také do Nizozemské akademie věd. Město Mohuč jí roku 1989 – jako vůbec první ženě – udělilo Gutenbergovu cenu. V letech 1991–2002 Hellinga působila ve funkci generální sekretářky Konsorcia evropských vědeckých knihoven (Consortium of European research libraries).

Odborná činnost Lotte Hellinga je spjata s výzkumem raného holandského knihtisku,¹ který brzy rozšířila na studium knihtisku anglického² a evropského. Její bibliografie obsahuje vedle dílčích článků a studií několik monografií a řadu bibliografických soupisů raného knihtisku. Aktivně činná byla též jako organizátorka mezinárodních konferencí věnovaných problematice tisků 15. století a redaktorka následných sborníků. Byla jednou z prvních badatelek, která se zajímala o počítačové metody zpracování bibliografických záznamů a digitalizaci dokumentů. Iniciovala vznik mezinárodního

1 Wytze Gerbens HELLINGA – Lotte HELLINGA, *The fifteenth-century printing types of the Low Countries*. 1, 2, Amsterdam 1966.

2 Dlouhodobě se zabývala biografií, profesní činností i knižní produkcí anglického tiskaře William Caxtona. Sérii studií završila dílem: Lotte HELLINGA, *William Caxton and early printing in England*, London 2010.

virtuálního katalogu *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC), zpracovávaného od roku 1980. Tato souborná databáze, budovaná pod dohledem Britské knihovny integruje bibliografické záznamy prvotisků, dodávané jednotlivými národními institucemi (z České republiky s ISTC spolupracuje Národní knihovna ČR).³ Do důchodu odešla Hellinga r. 1999,⁴ ale odborné a publikační činnosti se nepřestala věnovat. Nyní píše knihy, které se díky jejím dlouholetým zkušenostem a znalostem knižní kultury raného knihtisku právem řadí mezi „bestsellery“ evropské knihovědy.

Ve své zatím poslední knize „Inkunábule v tranzitu. Lidé a obchod“ navazuje Hellinga na svůj předchozí soubor esejí „Texty v tranzitu. Od rukopisu ke korektuře a tisku v 15. století“.⁵ Obě publikace spojuje nejen jméno autorky, ale i to, že vyšly ve stejné brillovské edici „Library of the Written Word – The Hand Press World“ a prezentují autorčiny starší studie, v nichž synteticky shrnuje dosavadní výsledky svých bádání i bádání svých kolegů a koriguje své dřívější soudy, doplněné novými poznatky (i kritickým zhodnocením nově vydané odborné literatury). Obě knihy podávají fundovaný a široce koncipovaný pohled na vývoj rané knižní kultury 15. století. Odráží se v nich autorčiny dlouholeté zkušenosti i jedinečný vhled do dané problematiky, dovolující často nové až překvapující závěry. Obě knihy nesou v názvu slovo transit: v tomto případě jsou „ústředními hrdiny“ prvotisky sledované v transitním pohybu napříč celou tehdejší vzdělanou Evropou. Tento pohyb byl iniciován nabídkou a poptávkou knižního trhu a ovlivňován celou plejádou lidí kolem výroby a prodeje knih (typografy, písmolijci, tiskaři, nakladateli, iluminátoři a výtvarnými umělci, knihvazači, obchodníky a knihkupci, majiteli a sběrateli).

První soubor autorčiných prací „Texts in transit“ byl věnován především standardním postupům při převodu rukopisu do tištěné podoby v letech 1459–1496: různým manipulacím s rukopisným textem při vzniku tištěných vydání, tiskovým korekturám, práci sazečů a také reedicím již vydaných tisků a s tím spojeným korektorským úpravám, změnám závislejích na poptávce trhu i s ohledem na čtenáře apod. Tematizovány byly tiskárny v Římě, Benátkách, Mohuči či Westminsteru. Kniha z roku 2018 pak zkoumá svět inkunábulí především z hlediska knižního trhu a obchodu, prodeje a koupě na základě

3 Z dalších internetových databází souborného charakteru, přinášejících konkrétní informace k ranému evropskému knihtisku, uveďme databázi „Material evidence in Incunabula“ (MEI), databázi majitelů prvotisků „Owners of Incunabula“ (obě tvoří spolu s databází TEXT-Inc“ a databázi ilustrací prvotisků „15cILLUSTRATION“ součást ambiciózního mezinárodního projektu iniciovaného Oxfordskou univerzitou „15cBOOKTRADE“, zaměřeného především na výzkum dějin evropského knižního trhu a obchodu a distribuci knih i jejich vlastníků v době raného knihtisku). Informačně cenná je též databáze historických knižních vazeb 15. a 16. století budovaná z iniciativy berlínské Státní knihovny a dalších německých knihoven – „Einbanddatenbank“ (EBDB) a databáze filigránů „Watermarks in Incunabula printed in the Low Countries“ Královské knihovny v Haagu (WILC).

4 Na její počest vyšel sborník, na němž se podíleli známí domácí i zahraniční badatelé, kolegové a přátelé, *Incunabula. Studies in fifteenth-century printed books presented to Lotte Hellinga*. Edited by Martin Davies, London 1999.

5 Lotte HELLINGA, *Text in Transit. Manuscript to Proof and Print in the Fifteenth Century*, Leiden – Boston 2014.

inzerce či knižních aukcí. Hellinga sleduje putování prvotisků od výrobce a distributora ke kupujícímu a čtenáři, a to jak na základě obchodní marketingové politiky a důmyslně propracované sítě knižních trhů, budovaných nakladatelsky a obchodně zdatnými osobnostmi 15. století, tak formou maloobchodního prodeje či prodeje přes veřejné dražby. Sleduje „cestování“ knih od majitele k majiteli, a to jak v 15. století, tak během dalších tří století.

Období od vzniku knihtisku do konce 15. století je relativně krátké období, v němž se knihtisk teprve rozvíjel a v němž tištěná knižní produkce byla kvantitativně i geograficky přece jen omezena na rozdíl od pozdějších období. To umožnilo badatelům poměrně brzy formou tištěných soupisů zmapovat celou nejstarší světovou tištěnou knižní produkci. Vyznačovala se různou, vesměs ještě archaickou typografií, anonymitou nebo nedostatečnou biografickou identitou svých výrobců, torzovitým, často rozptýleným dochováním v mnoha evropských i světových institucích či dalšími specifiky, které ztěžují její identifikaci. Komplexní badatelský přístup, uplatňovaný dnes při popisu knih raného knihtisku, klade důraz nejen na správnost bibliografických údajů, ale také na exemplárové zvláštnosti dochovaných knih (tj. informace o knižní vazbě a vlastnické provenienci). Spolu s elektronickým zpřístupňováním všech zjištěných informací, týkajících se „early printed books“, přináší tento přístup v celoevropském měřítku ovoce v podobě mezinárodních souborných internetových on-line databází, obsahujících stále nové nebo zpřesňující poznatky ohledně datace prvotisků, určení jejich místa vydání a tiskařských oficín, ale také jejich prodeje a distribuce i uživatelské recepce v rámci jednotlivých geografických lokalit a sociálních prostředí.

Recenzovaná publikace obsahuje 13 kapitol, věnovaných tématům, jimiž se Lotte Hellinga zabývala ve své profesní kariéře a k nimž se často vracela; doplněny jsou bohatým dokladovým materiálem ve formě příloh, rejstříkem osobních a místních jmen, obsahujícím věcná hesla k daným jménům se vztahující, i černobílými a barevnými ilustracemi vybraných dokumentů. Nejedná se však o pouhé souborné vydání autorčiných starších prací, nýbrž o jejich nově doplněné či přepracované verze. Autorka v nich kriticky rekapituluje literaturu, týkající se dané problematiky (včetně revize svých původních badatelských stanovisek), kterou vidí novými očima nebo v jiných souvislostech. V jejím nazírání se odráží autorčina zkušenost a odborné znalosti a také současný stav bádání v oblasti inkunabulistiky, preferující komplexní obsahový i formální rozbor dochovaných exemplářů. Najdeme zde články, věnované známým, autorkou zkoumaným osobnostem anglického, nizozemského a německého knihtisku a jejich typografii.

Primárně patří její zájem prvnímu anglickému tiskaři Williamu Caxtonovi a jeho spolupracovníkům či následovníkům, tj. Colardu Mansionovi, vlámskému písaři, tiskaři, překladateli a ilustrátorovi působícímu v Bruggách, Wynkynovi de Worde, tiskaři a nakladateli alsasko-lotrinského původu působícímu v Londýně a udržujícímu kontakty s Holandskem (kap. 8 a 9). Dále přichází Peter Schoeffer starší, mohučský tiskař, nakladatel a knihkupec, pokračovatel Johanna Gutenberga, a to ve spojitosti s Nicolasem Jensonem, benátským rytcem a tiskařem, autorem proslulé antikvy, který po jistou dobu pobýval v Mohuči v Schoefferově tiskárně (kap. 3).

Do této tematické skupiny můžeme zařadit rovněž rozsáhlou studii, v níž se Hellinga nově, prizmatem knižního trhu, vrací k tématu, o němž psala již před 25 lety, totiž prvnímu tištěnému – mohučskému – vydání *Catholiconu* (1460–1470), populárního latinského encyklopedického slovníku určeného k interpretaci Bible (kap. 5).⁶ Autorka se zabývá nejen otázkami jeho vzniku (datací a především osobami, odpovědnými za jeho vydání a výrobu), ale poukazuje rovněž na dobové kulturně-politické okolnosti jeho vydání. Jsou to otázky, které řešili i jiní badatelé, s jejichž názory Hellinga ne vždy souhlasila. Dozvídáme se, že již Johann Gutenberg měl před rokem 1462 v plánu vydat *Catholicon* tiskem, bylo pro něj připraveno tiskové písmo, ale politická situace v Mohuči, Gutenbergův exil, konfiskace jeho majetku a jeho smrt projekt zhatily. Plánu se pak organizačně ujal kancléř městské rady Mohuče Konrad Humery, který využil obchodních zkušeností a kontaktů Petera Schoeffera k vytvoření konsorcia tiskařů a mecenášů (nejen německých) k financování a provedení editorsky a tiskařsky náročného projektu (technicky obtížný proces tisku na třech lisech současně ve speciálně zřízené místnosti, ruční úprava a výzdoba exemplářů atd.). Sám Schoeffer se aktivně podílel na marketingovém prodeji, finanční odpovědnost byla však rozdělena mezi členy konsorcia. To velmi napomohlo šíření a recepci díla, jehož vydání bylo ideologicky, podobně jako celý mohučský knihtisk té doby, spjato s reformačním hnutím. Autorka zdůrazňuje skutečnost, že dílo nevydal jednotlivec, jak se dříve uvádělo („The Printer of Catholicon“), ale skupina tiskařů a sponzorů a že se z hlediska sdílení investic ve vydávání publikací jednalo o významný organizační projekt a ambiciózní „anonymní“ experiment.

Další okruh studií se týká knižního trhu období raného evropského knihtisku. Tvoří jej především skvěle napsaný biografický a profesní medailónek nakladatele a knihkupce Petera Schoeffera, který prodával nejen svoje vlastní tisky, ale i knihy vydané tiskaři v Norimberku, Benátkách, Basileji, Paříži, a udržoval síť obchodních agentů, často riskantně i ve vzdálenějších částech Evropy (kap. 4). Dále jsou tu dvě studie o prodeji prvotisků: První z nich tematizuje prodej formou knižních aukcí na konci 15. století v Mechelen, Courtrai a Saint Olmer (kap. 1), druhá prodej knih pomocí inzerce v dobových letácích, které konzumenty lákaly na nově vydanou knihu či je informovaly o knihách nalézajících se ve skladě tiskařů a knihkupců. Letáky byly vylepovány na zdi či vrata veřejných institucí nebo byly šířeny tzv. „z ruky do ruky“, často v hostincích, kde bylo možno inzerované knihy rovněž koupit (kap. 2).

Přínosu studia knižních vazeb pro typografii, knižního obchodu ve vztahu k určení původu tištěného materiálu v nich užitého si všímá příspěvek „Fragments Found in Binding: The Complexity of Evidence for the Earliest Dutch Typography“ (kap. 6). Autorka tu věnuje pozornost zlomkům oblíbených elementárních školních příruček, neilustrovaných učebnic latiny, tištěných v Holandsku i jinde v Evropě, zvaných podle svého autora donáty. Tyto tisky spotřebního charakteru se často používaly jako knihvazačská makulatura. Z dochovaných zlomků, které tvořily součást vazeb prvotisků i pozdějších tisků, lze vyčíst řadu cenných informací o původu těchto efemérních tisků (typ tiskového písma, místo

6 Dnes je známo 80 exemplářů tohoto vydání, rozptýlených po celé Evropě, a 24 edic vydaných před r. 1501.

vydání, jména prvních majitelů, pokud se v nich dochovaly jejich rukopisné poznámky). Dochované zlomky mohou představovat důležitý důkazní materiál pro šíření zmíněných školních učebních pomůcek v době raného knihtisku. Makulatura, užitá pro vazbu tisků v podobě zlomků se může ocitnout daleko od místa, kde byly jednotlivé listy naposledy používány jako integrální součást celých příruček. To pomáhá mj. identifikovat místa, kde byl v minulosti realizován prodej, koupě a používání těchto příruček a osoby, které se podílely na jejich výrobě a distribuci. A nejen to. Vzhledem k tomu, že části těchto tisků byly jako makulatura používány pro vazbu tisků vydaných ve stejném městě či oblasti, mohou pomoci identifikovat místa vydání či tiskaře tisků, s nimiž byly vazebně spjaty.

Významný důkazní materiál s cennými informacemi o pohybu knih na trhu období raného knihtisku a první poloviny 16. století mohou představovat i jiné školní příručky, zejména ty, které obsahují rukopisné poznámky týkající se inspirativní recepcce obsahu těchto tisků. K té mohlo docházet dokonce s odstupem mnoha let: Hellinga uvádí příklad ohlasu antverpského prvotisku v anglickém středním školství první až druhé poloviny 16. století, tedy v době rozkvětu latinských školních představení (viz kap. 10 „Aesopus Moralisatus, Antwerp, 1488 in England“). Jedná se o rukopisné poznámky k obsazení rolí ve školním latinském představení (interludia či frašky) provozovaného žáky, dle autorčiny hypotézy ve škole v městě Hitchinu na východě Anglie za vedení „schoolmastera“ Ralpha Radcliffa, literárně činného učitele latiny a řečtiny, který mohl být i autorem zmíněných rukopisných poznámek. I když pro existenci tisku v Hitchinu není dostatek průkazných dokladů, stejně jako není jasné, kdy a za jakých okolností se kniha vydaná v Antverpách⁷ ocitla v Anglii, autorka je přesvědčena o tom, že tento tisk se už v 16. století musel nacházet v anglickém školním prostředí – geograficky někde mezi Shrewsbury, Canterbury a Hitchinem.

Holandskými latinskými prvotisky (vydanými v Utrechtu), sloužícími jako školní příručky, jež se vyskytovaly ve variantních edicích a frekventovaly ve školním prostředí jako různě poskládané soubory či texty svázané dodatečně do konvolutů, se zabývá studie, která je zároveň názorným příkladem toho, jak filigranologický rozbor papíru zlomků prvotisků použitých jako knihvazačská makulatura může spolu s určením vlastnických přípisků ve zlomcích dochovaných pomoci určit místo vydání celých tisků (kap. 7 „Prelates in Print“). Oněmi „preláty“ jsou míněni vzdělání iniciátoři tisku řady humanistických textů v Utrechtu a zároveň majitelé autorkou analyzovaných holandských prvotisků. Prvým byl Wilhelm Hess (zemřel 1477) „decanus Traiectensis“, v Itálii vystudovaný doktor práv, nadšený bibliofil, druhým Antoine Hanneron (1410–1490), probošt u sv. Donáta v Bruggách, literárně činný profesor a rektor univerzity v Lovani, působící též jako diplomat ve službách burgundských vévodů (byl nevlastním bratrem vévody Karla Smělého), v Utrechtu pobývajícím v letech 1460–1463.

Problematické vlastnické provenience prvotisků v 17. a 18. století věnovala pak autorka pozornost ve třech příspěvcích (kap. 11–13). První se týká vlastnické identifikace mohuškých prvotisků, pocházejících z významné středověké knihovny frankfurtských dominikánů a aukčního prodeje čtyř konkrétních prvotisků, k němuž došlo r. 1718. Knihy

7 Tisk, dříve ve fondu Královské knihovny, dnes v Britské knihovně v Londýně.

zmíněných dominikánů, které se dnes nacházejí převážně ve frankfurtské Universitní knihovně, rozptýleně pak v Královské knihovně v Kodani, Britské knihovně, pařížské Národní knihovně a ojedinele i v USA, lze identifikovat podle rukopisného exlibris „fratrum predicatorum conventus franckfordenis“, vpisovaného do knih zjevně už kolem r. 1500, popř. podle původních signatur z počátku 16. století a pozdějších vlastnických přípisů. Druhá studie mapuje skoro detektivním způsobem osudy sedmi prvotisků z tiskařské dílny Williama Caxtona, které původně tvořily konvolut. Ten patřil anglickému právníkovi, proslulému bibliofilovi a sběrateli Thomasu Rawlinsonovi (1681–1725).⁸ Konečně třetí příspěvek, závěrečná studie celé publikace, seznamuje čtenáře s knižními akvizicemi anglického sběratele, vášnivého bibliofila a mecenáše umění, bankéře, knihkupce a vydavatele Josepha Smitha (1674–1770), který působil jako konzul v letech 1744–1760 v Benátkách a měl blízké vztahy s celou řadou italských umělců. Jeho knihy („*Bibliotheca Smithiana*“) spolu s dalšími cennými sběratelskými předměty koupil ještě za Smithova života (r. 1763) anglický král Jiří III. V současnosti se nacházejí v Britské knihovně v Londýně. Smithova knižní sbírka obsahovala 250 prvotisků, převážně italské provenience. Ty byly podrobně popsány v katalogích, vydaných roku 1724 a 1737. Jednotlivá vydání i exempláře se tak dodnes dají dobře identifikovat.

Lotte Hellinga v knize nezapře badatelský přístup, blízký metodickým postupům, známým z francouzské školy Annales: zejména jasné formulování problematiky kladením řady otázek, na něž se autorka postupně snaží odpovědět (i když mnohé otázky zůstávají nezodpovězeny nebo jsou odpovědi prezentovány formou pracovních hypotéz). Podobně jako např. francouzský historik Roger Chartier dokáže i Lotte Hellinga z konkrétních údajů „vyčtených“ z knižních exemplářů či z internetových databází, týkajících se inkunábulí, sestavit poutavé, čtenářsky až napínavé příběhy. Jsou to příběhy, které zažily prvotisky na své pouti od výrobců přes knižní trh ke čtenářům a majitelům, ale také příběhy lidí, kteří měli podíl či účast na výrobě, výzdobě a distribuci a čtenářské recepci knih.

Lotte Hellinga je jedním z nejpovolanějších odborníků v oblasti dějin evropské knižní kultury, autorkou schopnou novátorsky skládat kamínky informací v celistvý a smysluplný obraz kulturního světa zkoumaného období a evokovat vzrušující atmosféru raného období knihtisku, dobu, která evropskou kulturní orientaci silně ovlivňovala i v dalších stoletích.

Současné evropské bádání v oblasti knižní kultury 15. století je do jisté míry inspirací také pro badatelské úsilí českých bibliografů a knižních historiků. Recenzovaná publikace patří k velmi inspirativním pracím svou metodologií a obsahově srozumitelnou i jazykově a stylisticky přitažlivou prezentací někdy i velmi odborných informací široké (nejen anglicky hovořící) kulturní veřejnosti. Lze o ní říci to, co v 15. století platilo pro evropské šíření produktů raného knihtisku – svět inkunábulí nezná hranic.

Jaroslava Kašparová

8 Knižní sbírka byla po Rawlinsonově smrti rozprodána v letech 1722–1734 v šesti samostatných aukcích. Konvolut byl rozvázn v letech 1725–1727.

Jiří KUBEŠ a kol.

V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740
(= Česká historie, sv. 35)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, 638 s., ISBN 978-80-7422-574-1.

Výzkum mezinárodních vztahů tvořil již od 19. století nedílnou součást a po dlouhou dobu nejdůležitější složku historického bádání. Odborné práce, které postupně vznikaly, se snažily především detailně vylíčit dílčí diplomatická jednání a ozřejmit, jak k jednotlivým mezinárodním smlouvám či ujednáním došlo. Tradice veskrze pozitivistického popisu se udržela hluboko do 20. věku. Teprve od poslední třetiny minulého století se pozvolna pod vlivem kulturního obratu a z něj vycházejících nových politických dějin začalo prosazovat odlišné paradigma nazírání do té doby odosobněných velkých, událostních dějin, diplomacii a mezinárodní vztahy nevylíká. Zejména díky působení kulturní a historické antropologie se do centra badatelské pozornosti opět dostal člověk, poznání jeho myšlenkového světa, hodnotového žebříčku i (ne)každodenního života.¹ Mnozí historikové a historičky proto upřeli svůj zájem k dříve zcela opomíjeným tématům, jako byly způsoby chování a jednání jednotlivých vyslanců, jejich účast na všedním životě hostitelského dvora, tamní ceremoniální praktiky, utváření komunikačních sítí ambasadorů, vnímání obrazu „toho druhého“, kulturní transfer, a k mnoha dalším otázkám.²

Na naznačeném koncepčním a metodologickém půdorysu je také vystavěna recenzovaná kniha kolektivu autorů pod vedením Jiřího Kubeše. Ti se v úvodu publikace pokusili ve stručnosti naznačit historiografický vývoj studia mezinárodních vztahů a evropské diplomacie na prahu novověku od 19. století do současnosti a zasadit svou práci do kontextu jeho vývoje. S lítostí museli konstatovat, že k diplomacii rakouských Habsburků ve druhé polovině 17. a první půli 18. věku doposud neexistuje, na rozdíl od jiných raně

1 Radek SOBĚHART – Irena KOZMANOVÁ – František STELLNER, „Kulturní obrat“ jako impuls pro spojení hospodářských a politických dějin?, in: Irena Kozmanová a kol. (edd.), *Nové přístupy k metodologii hospodářských a politických dějin*, Praha 2013, s. 10–44; Doris BACHMANN-MEDICK, *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reimbek bei Hamburg 2018.

2 Ursula LEHMKUHL, *Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte: Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Soziologischem Institutionalismus*, *Geschichte und Gesellschaft* 27, 2001, s. 394–423; Jessica C. E. GIENOW-HECHT – Frank SCHUMACHER (edd.), *Culture and International History*, New York-Oxford 2004; Sven EXTERNBRINK, *Internationale Politik in der Frühen Neuzeit. Stand und Perspektiven der Forschung zur Diplomatie und Staatensystem*, in: Hans-Christof Kraus – Thomas Nicklas (edd.), *Geschichte der Politik. Alte und neue Wege*, München 2007, s. 15–39; Christian WINDLER, *Symbolische Kommunikation und diplomatische Praxis in der Frühen Neuzeit. Erträge neuer Forschungen*, in: Barbara Stollberg-Rilinger – Tim Neu – Christina Brauner (edd.), *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation*, Köln-Weimar-Wien 2013, s. 161–185.

novověkých evropských zemí či územních celků, moderní synteticky zaměřený pohled.³ Jedinou výjimku tu představuje monografie, původně bonnský habilitační spis, Klause Müllera z roku 1976.⁴ Tu Kubeš se spolupracovníky pokládali i po více než čtyřiceti letech od vydání za mimořádně inspirativní, neboť byla vystavěna na kvalitním a rozsáhlém archivním výzkumu. Současně si Müllerova práce kladla po koncepční stránce veskrze moderní otázky, které předjímalý pojetí výše zmiňovaných nových kulturních dějin. Za závažný nedostatek publikace však lze z dnešního pohledu považovat úplnou absenci výzkumu v českých a moravských archivech a knihovnách (s. 12).⁵ Proto se Kubešův tým rozhodl na Müllerovu práci navázat, zaplnit toto „bílé místo“ na mapě dějin habsburské diplomacie a rozšířit dosavadní poznatky.

Výsledkem je publikace o diplomatických cestách a každodenním životě vyšší šlechty z českých zemí na zahraničních ambasádách habsburských císařů v letech 1640 až 1740. Ačkoliv autoři uvedli, že se podobně jako Klaus Müller zabývali vzorkem přibližně 134 urozených diplomatů, je třeba toto číslo brát s určitou rezervou. Již jen letmý pohled do jmenného rejstříku naznačí, že zpracovali množství údajů k daleko většímu počtu osob. Za drobný „problém“, s nímž se autoři vypořádali nepříliš šťastně, lze považovat termín „česká a moravská aristokracie“, který se objevuje přímo v názvu knihy. V tomto ohledu je uvedené užší geografické vymezení zkreslující a zbytečné. Autoři sice pod zmiňovaným označením chápali urozené jedince, jejichž movitý majetek se alespoň z části nacházel v českých zemích, a těžiště práce skutečně tvoří činnost šlechty, která zde vlastnila inkolát. Na druhou stranu se však velmi zevrubně zabývali rovněž osobami z jiných zemí habsburské monarchie, Římsko-německé říše, Apeninského poloostrova či Španělska, což by bývalo dobré zohlednit v názvu publikace.

Za poněkud zavádějící lze považovat i označení „aristokracie“. Přestože autoři hned v úvodu konstatovali, že se v práci zaměří „především na příslušníky vyšší šlechty zastávající významnější diplomatické hodnosti: velvyslance, vyslance a zplnomocněné ministry“ (s. 16), na mnoha místech zmiňované sociální kritérium výrazně upozadili a upřeli pozornost i k osobám z jiných společenských prostředí. Mnozí habsburští diplomaté, především nižšího stupně (vyslanci, poslové, zplnomocnění ministři, rezidenti a další) totiž nepatřili k vyšší šlechtě, ba dokonce ani k urozeným osobám! Určení původu a regionálního ukotvení habsburských diplomatů totiž činí složitým a nepřehledným řada jednotlivců, které nelze na první pohled vůbec zařadit do geografických, ba ani sociálních souřadnic.⁶

3 Pouze výběrově Jeremy BLACK, *The British Diplomats and Diplomacy 1688–1815*, Exeter 2001; Heiko DROSTE, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006; Judith MATZKE, *Gesandtschaftswesen und diplomatischer Dienst Sachsens 1694–1763*, Leipzig 2011; Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial 1558–1641. Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013.

4 Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976.

5 Srov. K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 11–12.

6 Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004, s. 64–105.

V případě recenzované publikace tedy jde o syntetizující pohled českých historiků a historiček na diplomatický sbor rakouských Habsburků ve druhé polovině 17. a první půli 18. století. Je proto škoda, že geografické a sociální vymezením v názvu pojednání zbytečně zužuje předmět bádání. Obsah knihy svědčí o mnohem širším záběru.

Z koncepčního hlediska lze práci rozčlenit do dvou vzájemně propojených celků. V první části se autoři syntetizujícím způsobem zaměřili na objasnění jednotlivých aspektů, souvisejících s obecnými podmínkami působení ambasad. Nejprve se zdařile zamysleli nad významem císařského titulu, vývojem mocenského postavení rakouských Habsburků na vrcholu pomyslné hierarchie evropských panovníků na prahu novověku a s tím spojenými ceremoniálními výhodami diplomatů, které jim náležely jako přímým zástupcům nejvyšší postaveného vladaře v Evropě. Náznorně ukázali, že ceremoniální pravidla přísně a do nejmenších detailů regulovala oficiální jednání představitelů konkrétních států. Současné autoři naznačili, s jakými ceremoniálními nástrahami a pestrout škálou konfliktů se diplomaté museli v jednotlivých zemích vypořádávat, aby dostáli svým povinnostem a obhájili velmocenské postavení císaře Římsko-německé říše. V tomto podání nepředstavoval diplomatický ceremoniál rigidní systém vzájemné interakce, ale živoucí mechanismus, jenž se sice pozvolna, ale přece jen vyvíjel a měnil.

Habsburští diplomaté nakonec během 18. století o vydobyté výsady přišli: od výše uvedené hierarchizace panovníků bylo upuštěno a diplomaté byli postaveni na stejnou úroveň. Přesto ceremoniál i nadále přesně definoval pravidla kontaktů mezi suverény, přičemž nešlo o nějaký abstraktní mezinárodní systém, ale o sociální, mezilidský vztah mezi evropskými vládci, který osobně zajišťovali právě jejich diplomaté. Proto byli nuceni ho bezpodmínečně ovládat. K povinnostem ambasadůrů náleželo absolvovat jménem svého pána slavnostní vjezd do metropole hostitele, veřejnou audienci spojenou s akreditací a na konci mise závěrečné slyšení, zpravidla spojené s oficiálním rozloučením, v jehož průběhu byl předán rekreditiv. Nejen během těchto veskrze slavnostních okamžiků museli diplomaté náležitým způsobem reprezentovat svého císaře.

Dále autoři představili vyslanectví jako jakousi „sociální jednotku“. Diplomat totiž do zahraničí nikdy necestoval sám. Doprovázely ho desítky či stovky osob, přičemž rozsah domácnosti ambasadora byl veskrze individuální. Po organizační stránce se však snažil napodobit dvůr císaře. Důležité místo v jeho struktuře připadlo legačnímu sekretáři, který zastupoval vyslance a v případě nemoci či dokonce úmrtí mohl nastoupit na jeho místo. Stranou pozornosti nelze nechat ani genderový aspekt výkladu a nezastupitelnou úlohu manželek diplomatů, jež svým mužům často aktivně pomáhaly při plnění každodenních povinností. S personálním zabezpečením ambasády úzce souvisel pronájem či vlastnictví vhodných prostor, v nichž poselstvo během dlouhého pobytu v cizí zemi pobývalo. Ty musely co do rozlohy, vnitřního uspořádání i hmotného vybavení interiérů odpovídat mocenskému postavení císaře. Apartmány vyslance zrcadlově odrážely uspořádání císařských pokojů, přičemž k ústředním prostorám patřila audienční místnost s baldachýnem a obrazem panovníka pod ním.

Za jednu z nejzdařilejších kapitol první části knihy lze považovat pasáž o vyslaneckých kaplích a tamním duchovním personálu. Mimořádně zajímavá je především

analýza konfliktů mezi císařskou ambasádou a místní samosprávou v nekatolických zemích ohledně využívání kaple osobami, které nebyly členy diplomatovy domácnosti. Zde se autoři neomezili na pouhý popis jednotlivých sporů, ale na jejich půdorysu hledali odpovědi na otázky každodenního soužití dvou odlišných konfesí a významu diplomatické imunity ve vztahu k náboženskému vyznání vyslance v konfesijně rozdílném prostředí. Kromě toho se letmo dotkli dalšího možného vypovídacího potenciálu pramenů o zmiňovaných konfliktech. Ty totiž ve své podstatě odrážely určité „velké“ politické, náboženské a kulturní procesy uvnitř Římsko-německé říše i v rámci Evropy, kupříkladu proces konfesionalizace.

Na závěr prvního oddílu se autoři zamysleli nad konkrétními úskalími i celkovým přínosem, spojeným s absolvováním dlouhodobého pobytu v zahraničí v očích jednotlivých diplomatů. Vydat se na zahraniční misi obnášela nemalá finanční a sociální rizika, protože dvorská komora hradila jen část výdajů. Právě finanční možnosti urozených jedinců hrály často rozhodující roli při rozmyšlení, zda misi přijmout.

Neméně závažný problém přinášela dlouhodobá nepřítomnost šlechticů v habsburském soustátí, zejména ve Vídni. Ti v průběhu ambasády nemohli osobně hájit vlastní zájmy u císaře a museli se spoléhat na pomoc vlivných dvořanů. Na druhou stranu časově omezená role diplomata představovala vhodnou investici do budoucna, neboť tímto krokem si šlechtici symbolicky zavazovali panovníka a doufali, že jim na oplátku za vykonanou námahu propůjčí některý (prestižní) dvorský úřad. Interakce mezi císařem a vyslancem probíhala na principu reciprocity. Za to, že velmož na sebe vzal břímě ambasády a nemalých výdajů s ní spojených, mu vladař nabízel přízeň a především trvalé zakotvení ve struktuře vídeňského dvora, případně v císařské armádě, zemské správě či hierarchii katolické církve.

Druhý oddíl knihy tvoří čtivé, analyticky pojaté kapitoly, jež tematizují diplomatická zastoupení rakouských Habsburků ve vybraných evropských zemích. Autoři na konkrétních příkladech ukázali zvláštnosti i shodné rysy diplomatického dění napříč Evropou. Pozornost postupně upřeli ke Španělsku, papežskému státu, Anglii, Švédsku, polsko-litevskému státu, Rusku, jednotlivým kurfiřtům, knížatům a svobodným městům Římsko-německé říše. Kromě postižení obecného vývoje diplomatických styků podunajské monarchie s každou z výše uvedených zemí či územních celků na prahu novověku se zaměřili na bližší ozřejnění příznačných rysů každodenního života vybraných (urozených) zástupců císaře v jednotlivých koutech Evropy. Vedle poznatků o oficiálních i zákulisních jednáních zde nechybějí barvitá líčení různých nedorozumění a konfliktů s obyvateli cílových destinací a hodností hostitelských dvorů, pořádání nákladných slavností, ale i vnímání hospodářských, kulturních, náboženských, politických a sociálních odlišností či kulturního transferu a zprostředkovávání nákupu nejrůznějších pochutin a uměleckých předmětů, jakož i angažování umělců a řemeslníků do služeb císaře nebo dalších urozenců z podunajské monarchie.

Po stránce koncepční lze za velký problém považovat skutečnost, že v knize chybí pasáže o činnosti habsburských diplomatů ve Francii a Osmanské říši (a snad také v Benátské republice, tradičním spojenci rakouských Habsburků). Autoři publikace si tuto skutečnost dobře uvědomovali. Svůj krok ospravedlnili konstatováním, že „jejich začlenění by vytvořilo

z knihy monstrum, v němž by touha po úplnosti zakryla důrazy a významy, které chtěli autoři české odborné i laické veřejnosti sdělit“ (s. 19). U Francie a Vysoké Porty pokračují ještě odkazem na to, že se jim „nepodařilo sehnat odborníky, kteří by se tímto tématem pro danou zemi zabývali a byli dostatečně jazykově vybavení“ (s. 19). V domácí historiografii možná skutečně neexistují odborní pracovníci na danou problematiku, ovšem v dnešním globalizovaném světě není problém obrátit svou pozornost do zahraničí. V případě Osmanské říše například k německým, rakouským či maďarským historikům a historičkám, u Francie k tamním badatelům, zabývajícím se dějinami střední Evropy či francouzsko-habsburskými vztahy v 17. a 18. století, případně na studenty nebo absolventy doktorských studijních programů ve Francii, kteří pocházejí z České republiky a v rámci své disertační práce se zabývají podobnými tématy.

Mnohem závažnější je však „tvrzení o monstru“. V textu knihy je sice roztroušeno velké množství cenných zmínek o habsbursko-francouzských a habsbursko-osmanských diplomatických vztazích, resp. o vzájemné interakci diplomatů obou zemí. Začlenění zmiňovaných kapitol by však bylo pro publikaci důležité, ne-li klíčové. Je třeba si uvědomit, že tradiční mocenské soupeření habsburských císařů a francouzských králů o velmocenské postavení v Evropě zásadním způsobem ovlivňovalo a rytmižovalo politické dění v mnoha koutech evropského kontinentu.⁷ Každá z obou uvedených mocností se zde snažila prosazovat vlastní zájmy a získat tu kterou zemi na svou stranu. Existují např. četné studie, které tematizují politická zápoleň francouzských a habsburských diplomatů v Rzeczpospolité o rozhodující vliv na polské krále a proměnlivost zahraničně-politické orientace Polsko-litevské unie ve druhé polovině 17. století.⁸ Zmiňovaná ostrá rivalita se pak zákonitě promítala do každodenní činnosti a života zástupců panovníků obou znesvářených zemí v různých evropských metropolích; toho se ostatně autoři dotkli v některých kapitolách recenzované práce. V tomto ohledu by proto bylo velmi důležité a mimořádně přínosné blíže ozřejmit právě působení diplomatů rakouských Habsburků u francouzského královského dvora.

7 Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge 2003; Christoph KAMPMANN – Katharina KRAUSE – Eva-Bettina KREMS – Anuschka TISCHER (edd.), *Bourbon – Habsburg – Oranien. Konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 27–57; Olivier CHALINE, *Ludwig XIV. und Kaiser Leopold I. als Herrscher. Mythos oder Wirklichkeit des absoluten Fürstentums?*, in: Helmut Neuhaus (ed.), *Die frühe Neuzeit als Epoche*, München 2009, s. 35–50.

8 Pouze výběrově Kazimierz PIWARSKI, *Między Francją a Austrią. Z dziejów polityki Jana III Sobieskiego w latach 1687–1690*, Kraków 1933; Zbigniew WÓJCIK (ed.), *Historia dyplomacji polskiej II (1572–1795)*, Warszawa 1982; Michał KOMASZYŃSKI, *Die Rivalität zwischen Habsburgern und Bourbonen am polnischen Hof im 17. Jahrhundert*, Österreichische Osthefte 32, 1990, s. 116–128; Ryszard SKOWRON (ed.), *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, Kraków 2009; Aleksandra SKRZYPIETZ, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Katowice 2009; Joanna MATYASIK, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011.

Obdobné konstatování se týká Konstantinopole, kam od 16. století často směřovala různá habsburská poselstva, ovšem pokusy ustavit zde stálé diplomatické zastoupení selhaly. Absence stálého diplomatického zastoupení v metropoli Osmanské říše také patřila k argumentům, proč autoři recenzované publikace nezařadili do její druhé části kapitolu o této ambasádě. (Na druhou stranu je třeba uvést, že do carského Ruska rovněž směřovala po celé 16. a 17. století pouze příležitostná diplomatická poselstva. Stálé vyslanectví se zde podařilo ustavit až v polovině dvacátých let 18. věku /s. 383–384/).⁹ Zkoumaná perioda však představovala ve vzájemných přelomové období, kdy se po tureckém obléhání Vídne v roce 1683 změnila dosud obranná politika podunajské monarchie vůči Osmanské říši v ofenzivní.

Stejně jako v případě Francie ovlivňovala po celý raný novověk „turecká politika“ činnost habsburských diplomatů v dalších evropských zemích, a to nejen v těch, které se aktivně nebo formou subsidií účastnily bojů proti „odvěkému nepříteli veškerého křesťanstva“ (například Benátky, papežský stát, Polsko-litevská unie, Rusko, Římsko-německá říše). Navíc vzhledem k výrazným hospodářským, kulturním, náboženským, politickým i společenským odlišnostem lze na příkladu (ne)každodenního života habsburských poselstev v turecké metropoli velmi dobře studovat témata související s vnímáním jinakosti. Právě výzkum vztahů a vzájemného vnímání napříč jednotlivými kulturami či civilizacemi patří v současnosti k hlavním tématům evropské i světové historiografie.¹⁰

Z koncepčního hlediska je třeba ještě upozornit na skutečnost, že se autoři zaměřili výhradně na analýzu stálých zastoupení habsburských císařů ve vybraných evropských zemích. Stranou pozornosti ponechali příležitostná mírová jednání (kongresy) a uzavírání stejnojmenných smluv mezi nejrozličnějšími evropskými mocnostmi. Těch se v letech 1640 až 1740 uskutečnilo nemalé množství, přičemž císařští diplomaté se jich přímo účastnili jako jedna z rokujících stran, případně vystupovali v úloze prostředníků. Šlo buď o jedince vybrané císařem ad hoc – pouze k absolvování konkrétního rokování, nebo jím panovník mohl pověřit svého stálého zástupce v dané zemi. Tato jednání a každodenní interakce s dalšími zahraničními diplomaty, často velmi dobře zdokumentovaná nejen v písemné podobě, však nabízejí mimořádně zajímavou a leckdy jedinečnou látku k poznání některých

9 K habsbursko-osmanským vztahům na prahu novověku inspirativně například Marlene KURZ – Martin SCHEUTZ – Karl VOCELKA – Thomas WINKELBAUER (edd.), *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit*, Wien – München 2005.

10 O tom například Christian WINDLER, *Diplomatie als Erfahrung fremder politischer Kulturen. Gesandte von Monarchen in den eidgenössischen Orten (16. und 17. Jahrhundert)*, Geschichte und Gesellschaft 32, 2006, s. 5–44; Michael ROHRSCHEIDER – Arno STROHMEYER (edd.), *Wahrnehmungen des Fremden. Differenzserfahrungen von Diplomaten im 16. und 17. Jahrhundert*, Münster 2007; Hillard von THIESSEN – Christian WINDLER (edd.), *Akteure des Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*, Köln – Weimar – Wien 2010; Sebastian JOBS – Gesa MACKENTHUN (edd.), *Agents of Transculturation. Border-Crossers, Mediators, Go-Betweens*, Münster-New York – München – Berlin 2013; Susan RICHTER – Michael ROTH – Sebastian MEURER (edd.), *Konstruktionen Europas in der Frühen Neuzeit. Geographische und historische Imaginationen*, Heidelberg 2017.

témat, jimiž se autoři recenzované publikace zabývali především v první části práce, kupříkladu diplomatického ceremoniálu. Navíc k nim, především k těm nejvýznamnějším, existuje bohatá literatura včetně edic nejrozličnějších pramenů.¹¹

Recenzované pojednání představuje jeden z prvních českých, synteticky zaměřených pohledů na diplomatické zastoupení rakouských Habsburků v různých koutech Evropy druhé poloviny 17. a první půle 18. století. Autoři názorně ukázali, že diplomaté nezastupovali nějaký odosobněný stát, ale konkrétního panovníka – císaře Římsko-německé říše. Koncept neosobního státu sice již na sklonku 16. a v první polovině 17. věku tematizovali filozofové a právní teoretici Jean Bodin či Hugo Grotius, jako (hlavní) aktér mezinárodní politiky však stát začal vystupovat až v 18. století, zejména v průběhu francouzské revoluce. Právě vládci, jejich nejbližší rádci a zástupci v různých koutech Evropy představovali skutečné tvůrce zahraniční politiky podunajské monarchie.¹²

Stranou pozornosti nelze v recenzi ponechat heuristickou stránku práce: Autoři pracovali s rozsáhlými soubory pramenů uložených v mnoha evropských archívech a knihovnách, kterým dosavadní historická věda věnovala často pouze okrajovou pozornost. Navíc se v ní pokusili o interdisciplinární pohled na zvolenou problematiku, neboť na některých místech dokázali propojit poznatky z oblasti historie, dějin umění, muzikologie, teatrologie, politologie a přirozeného práva. Publikace představuje též mimořádně cenný prosopograficky orientovaný příspěvek (nejen) k individuálním kariérám nejvýznamnějších císařských diplomatů v letech 1640–1740. Dokládá to pečlivě zpracovaná příloha s jejich základními biografickými daty, názvy zahraničních destinací, v nichž působili, údaje o kariérním postupu po návratu z diplomatické mise a informací, zda posléze získali vysoce ceněný Řád zlatého rouna (s. 391–397). Stranou pozornosti nelze nechat ani obrovské množství údajů k jejich služebníkům a k zaměstnancům ambasád v jednotlivých zemích. Recenzovaná publikace bude proto do budoucna sloužit jako jeden z odrazových můstků k dalšímu výzkumu diplomacie rakouských Habsburků na prahu novověku.

Rostislav Smíšek

11 Zvláštní místo nejen ve vztahu k císařské diplomacii v tomto ohledu zaujímají prameny k dějinám vestfálského míru. O této skutečnosti výmluvně vypovídá monumentální ediční řada *Acta Pacis Westphalicae*, založená v roce 1962. Do roku 2013, kdy se jejím garantem stalo Zentrum für Historische Friedensforschung na univerzitě v Bonnu, v ní vyšlo celkem 48 svazků. Byly vydány nejen oficiální dokumenty, (tajné) instrukce, různý aktový materiál a dochovaná korespondence vyslanců jednotlivých evropských mocností, ale také osobní deníky přímých účastníků jednání, prameny městské provenience a mnohé další. Maximilian LANZINNER, *Neuere Forschungen zum Westfälischen Friedenskongress und die Acta Pacis Westphalicae*, Historisches Jahrbuch 133, 2013, s. 426–462.

12 Christian WINDLER, *Afterword: from social status to sovereignty – practices of foreign relations from the Renaissance to the Sattelzeit*, in: Tracey A. Sowerby – Jan Hennings (edd.), *Practices of Diplomacy in the Early Modern World c. 1410–1800*, London 2017, s. 254–266.

Isabel RÖSKAU-RYDEL

Zwischen Akkulturation und Assimilation. Karrieren und Lebenswelten deutsch-österreichischer Beamtenfamilien in Galizien (1772 – 1918)

(= Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte

der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 55)

Berlin, de Gruyter Oldenbourg 2016, 552 s., ISBN 978-3-11-034378-6.

Kulturalisticky orientovaný výzkum Haliče prodělává od začátku devadesátých let 20. století nebyvalý rozkvět. Týká se to zejména historiografie a literární vědy. Pozoruhodné na tomto vývoji je přitom jeho silné zaměření jednak na kulturní a sociálně-kulturní dějiny, jednak na dějiny diskurzu o Haliči. Nepřehlédnutelným znakem je i silný mezinárodní charakter. Pomineme-li podrobné monografické studie k sociálním a politickým dějinám, pak nelze ani tvrdit, že by v jeho rámci zcela převládala polskojazyčná bádání a publikace. Stejnou měrou se do výzkumu zapojila také německá, rakouská, americká a ukrajinská historiografie a literární věda.

Markantním průvodním znakem přitom byl a zůstává nadnárodní charakter tohoto výzkumu, nacházející výraz v řadě příkladů široké spolupráce. Teprve nedávno (2017) po dvou kohortách doktorandů skončil úspěšný „doktorandský kolég“ na univerzitě ve Vídni, který se věnoval různým, zejména kulturním a sociálním aspektům haličských dějin. Halič přitahuje pozornost jako v mnohém ohledu specifický region, který byl již v době svého trvání v letech 1772 až 1918 předmětem mnoha stereotypů, mýtů a kulturních imputací a který se podílel na vytváření dalších mýtů i po svém zániku.

Není divu, že se zde kulturněhistorický výzkum tak výrazně zaměřil na dekonstrukci. To se ovšem neobešlo bez dekonstruktivistických klišé (invention, idea of, imagining atd.) a predikabilních výsledků takových výzkumů. Pozoruhodné však je, že ruku v ruce s dekonstrukcí šlo již od 90. let 20. století vytváření mýtů nových, odpovídajících kulturně-ideologickým predilekcím doby, a to i v samotné historiografii: Stejně jako jiné regiony či místa v široce pojaté střední Evropě se na Halič zpětně promítaly přímo arkadizující ideály „multikulturality“, formulované jako zájem o koexistenci kultur, jazyků, etnik a náboženství. V souvislosti s paušální kritikou „nacionalismu“ se v Haliči zpětně hledaly fenomény pronikání a výměny mezi kulturami.

Lvov, ale třeba i huculský venkov nebo nedaleké bukovinské Černovce (do r. 1849 součást Haliče) představovaly místa, do nichž se tento nostalgický mýtus koexistence soustředil nejvíce. Nebyl to však mýtus zcela nový, svým způsobem se začal vytvářet již hluboko v období habsburské vlády v 19., v náznacích dokonce už v 18. století. Příkladem zajímavého smíšení čtyř mytologických rovin – mýtů vzniklých v období existence Haliče jako království v rámci habsburské monarchie, mýtů vzniklých po jejím zániku a mýtů ryze současných (těch národních, např. na současné Ukrajině, i těch „multikulturalistických“), a zároveň jejich reflexe se v roce 2015 stala krakovsko-vídeňská výstava „Mýtus Haliče“, vzniklá v polsko-rakousko-ukrajinské spolupráci.¹

1 Jacek PURCHLA et al., *Mit Galicji*, Kraków 2014.

Výzkum Haliče přitom vykazoval a vyazuje určité tendence k materiálovému a tematickému zúžení: V literární vědě a literární historii je to např. nepřehlédnutelné soustředění se na několik autorů druhé poloviny 19. a začátku 20. století (Karl Emil Franzos, Leopold von Sacher-Masoch, Joseph Roth, Ivan Franko), takže se zde vytváří specifický pramenně-literární kánon. Pro historický výzkum pak obecně platí, že drtivá většina publikací se věnuje druhé polovině haličského období, tedy letům 1848–1918, s dalším zřejmým důrazem na první světovou válku a na období tzv. haličské autonomie. Roste zájem také o problémy ukrajinského národního hnutí a částečně i sociální dějiny venkova. Mnohem menší frekvenci se oproti tomu těší poslední čtvrtina 18. a první polovina 19. století.

Recenzovaná práce patří k oné malé skupině studií, které sice mají charakter tematicky jasně definované monografie, ale zároveň jsou chronologicky otevřené pro celé historické období od připojení těchto jihopolských oblastí k habsburské monarchii až po zánik podunajského mocnářství. Kniha navazuje na zvýšený, i když spíše v obecné rovině než v konkrétních projektech formulovaný zájem o problematiku společenských identit, který se logicky otevřel v souvislosti s novou pozorností věnovanou „multikulturní“ Haliči.

Autorka otevřela téma, jež bylo v posledních desetiletích v historické reflexi haličské problematiky často připomínáno, ale studováno jen v obecnějších souvislostech nebo na velmi konkrétních příkladech: Zkoumá asimilaci a akulturaci, a to zejména ve vztahu k procesům integrace a sžívání původně „cizích“ skupin (hlavně úředníků, vzdělavců, představitelů svobodných povolání) s domácím, jazykově polským prostředím, a v období formování polského národa dokonce tendence těchto skupin přijímat již v druhé či třetí generaci vyhraněné formy polského národního vlastenectví. Vycházejíc z těchto obecných pozorování a soudů o „polonizaci“ původně nepolských elit, rozhodla se Isabel Röskau-Rydel, německá badatelka spojená s krakovským akademickým prostředím, podrobit téma kritické sociálně- a kulturně-historické analýze. Její práce vyšla již roku 2011 v původní polské verzi.² O čtyři roky později následovala přepracovaná a upravená verze německá, která je předmětem této recenze.

Východiskem pro práci se stal již od 19. století tradovaný topos německojazyčných rakouských úředníků a jejich rodin, pocházejících z různých částí monarchie, jejichž příslušníci podléhali procesům asimilace a „polonizace“. Pevnou součástí této tradice byla i teze o rozhodující roli polských matek pro polonizaci pozdějších generací původně rakouských úřednických rodin. Monografie se proto soustřeďuje na analýzu akulturačních a asimilačních procesů v takových úřednických rodinách, které byly přinejmenším původně německojazyčné, pocházely ze „starých“ částí podunajského mocnářství a setrvaly v Haliči po několik generací.

Právě generační aspekt hraje v práci klíčovou roli: autorka se zabývá tím, k jakým posunům docházelo v mezigeneračním srovnání. Na první pohled poněkud překvapivě zde za teoretické východisko posloužil známý, dnes již zcela klasický a v novější literatuře spíše kritizovaný třígenerační model asimilace/akulturace sociologa Hannibala Geralda

2 Isabel RÖSKAU-RYDEL, *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772 – 1918. Kariery zawodowe – środowisko – akulturacja i asymilacja*, Kraków 2011.

Duncana.³ Ten byl ovšem vypracován na základě studia moderní společnosti a vesměs pracovních migrantů v americkém prostředí, zatímco v případě recenzované studie se jednoznačně jedná o příslušníky státních a úřednických elit, kteří v nové zemi působili jako představitelé státní moci a administrativně-byrokratického aparátu, v mnohém privilegovaní vůči domácímu prostředí.

Autorka si je však těchto konceptuálních disparit vědoma a aplikovala Duncanův model spíše jako fólii pro kladení otázky, nakolik je vůbec produktivní pro historizující perspektivu a historickou analýzu. Omezení plynoucí z tohoto modelu navíc překonala dvěma rozšířeními. Za prvé v návaznosti na část sociologické literatury důsledně rozlišovala mezi akulturací a asimilací jako dvěma možnými, za příznivých okolností na sebe navazujícími fázemi. Akulturací se přitom rozumí přizpůsobení se, porozumění a pochopení kultury a sociálních vztahů v novém prostředí při zachování vlastní, od nového prostředí odlišné individuální a kolektivní identity. Asimilace je pak již chápána jako plné přijetí a autentická internalizace místní kultury, spojená s identifikací s touto kulturou a společností (v haličské tradici popisovaná jako „polonizace“). Za druhé pak autorka Duncanův model rozšířila na základě svého empirického materiálu a svých pozorování o zahrnutí čtvrté generace. V mnoha případech právě až u ní sledovala rozhodující završení asimilačních procesů.

Na tomto pozadí se Röskau-Rydel alespoň rámcově vypořádala s koncepty akulturace, asimilace a identity. V posledním případě se však soustředila mnohem více na rovinu individuální (osobní) identity a kontext socializace. Naproti tomu jen letmo se dotkla identit kolektivních, které však mají pro vysvětlení akulturačně-asimilačních procesů a „polonizace“ nemenší význam. Na pozadí části německojazyčných studií má práce Röskau-Rydel nesporně sympatický rys, že se obejde bez paušálních, spíše ideologicky než analyticky formulovaných předsudků vůči kategorii kolektivní identity, jejíž aplikaci je tak často podsouvána nereflektovaná afirmace, esenciální redukcionismus a aktivní politika identity.

Vlastním základem pozorování se pro autorku staly profily deseti vybraných rodin s řadou generací úředníků, částečně známých z různých kontextů i mimo Halič (Baum, Mehofer). Biografie příslušníků a jejich postoje byly podrobně sledovány potud, pokud to prameny umožňují. K hlavním aspektům výzkumu patří jejich zapojení do „místního“ společenského života, sňatkové preference a strategie, jazyková a kulturní orientace či kariéry představitelů těchto rodin. Stranou pozornosti nezůstává ani vnější pohled na ně, tedy vesměs jejich přijetí a obraz z perspektivy místní polské (rusínské) společnosti.

Röskau-Rydel přesvědčivě popisuje skutečně silnou dynamiku, ale i meze asimilačních procesů. Přes jejich nespornou dominanci přitom dospívá k dekonstrukci dvou již zmíněných, od 19. století tradovaných stereotypů či dokonce mýtů: Za prvé ukazuje, že „polonizační“ asimilace zdaleka nenastávala nutně či automaticky a že existuje dostatek příkladů po generace trvající distance mezi úřednickými rodinami a domácím prostředím. Za druhé pak prakticky zcela zpochybnila mýtus polských matek jako hybatelek akulturace a asimilace mladších generací: ve světle autorčiných pozorování zde neexistovala ani zákonitost, ani žádná pozorovatelná, natož pak přímá souvislost.

3 Hannibal Gerald DUNCAN, *Immigration and Assimilation*, Boston 1933.

Rozejít se je třeba s již zcela antikvovanou představou o přeměně „Němců“ v „Poláky“, neboť se ukazuje, že výchozí kolektivní identita představitelů úřednických rodin měla jen málo společného s etnickým němectvím a spočívala v řadě možných konfigurací, kde sociální příslušnost ke státní elitě s dominující němčinou (a částečně s propagací němčiny jako celostátního jazyka) měla sice podstatnou, ale nikoliv rozhodující roli. V rámci německojazyčných rodin s „migračním pozadím“ hrály až do 19. století stále ještě významnější roli různé rozdíly (společenské postavení, konfese) než společenství jazyka či dokonce jakési etnicity.

Nesporný „polonizační“ potenciál domácího haličského prostřední vůči německojazyčným úřednickým rodinám (a rodinám inteligence) vysvětluje Röskau-Rydel přesvědčivě domácími politickým a společenským vývojem. Klíčový zlom spatřuje v „autonomizaci“ Haliče od padesátých a šedesátých let 19. století, kdy polština zcela ovládla veřejný život včetně veřejné administrativy a jakákoliv kariéra byla v jejím rámci prakticky nemožná bez suverénní polskojazyčnosti. Druhým obecným motorem byla identitotvorná dynamika polského národního hnutí spolu s identitotvornou otevřeností habsburské monarchie. Postupně se nacionalizující prostředí haličských měst vytvářelo tlak i pobídky k přijímání polské (zřídkka i rusínské/ukrajinské) národní identity, pokládalo otázku obcovacího jazyka na všech úrovních (včetně soukromé) za rozhodující a vnímalo každý přechod původně nepolských rodin k polskému vědomí a jazyku jako zisk a doklad své síly či vitality. Habsburská monarchie oproti tomu zůstávala v tomto směru vůči svým úřednickým elitám v provinciích otevřená, tolerantní a vesměs indiferentní: trvala na roli němčiny jako státního a elitního jazyka, ale jazykové orientace jednotlivců stejně jako jejich sňatky s představitelkami místní společnosti považovala za jejich soukromou záležitost a prakticky se o ně nezajímala; vyžadovala dynastický a státní patriotismus a politickou loyaltitu, ale nijak zásadně nepotlačovala další kulturní roviny identifikací představitelů „svého“ aparátu. V tomto smyslu se vskutku zdá, že pobídky k akulturaci a u pozdějších generací i k asimilaci byly mnohem silnější než překážky, jež by se tomuto procesu stavěly do cesty.

Volba deseti rodin by se pro takovéto zobecnění mohla na první pohled jevit jako příliš omezený empirický materiál. Vzhledem k dlouhodobé a transgenerační perspektivě a k heuristické hloubce monografie se však jedná o skutečně intenzivní vyčerpání pramenných možností, které autorce dovolilo formulovat dost obecné závěry, hodící se navíc ke srovnání se situací v ostatních polských zemích v Prusku a Rusku. Práce Isabel Röskau-Rydel představuje zdaleka nejrozsáhlejší analýzu svého předmětu a nic nenasvědčuje tomu, že by mohla být v dohledné době materiálově nebo interpretačně překonána. Korekce a četná možná doplnění budou v příštím čase vstupovat spíše do vztahu a dialogu s tímto dílem.

Miloš Řezník

Hanns Christian LÖHR

Kunst als Waffe. Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg.

Idelogie und Kunstraub im »Dritten Reich«

Berlin, Gebr. Mann Verlag, 2018, 208 s., 18 tabulek,

17 fotografických vyobrazení v přílohách, ISBN 978-3-7861-2806-9.

Odborné i politické diskuze o osudu uměleckých děl, zkonfiskovaných či jiným způsobem zcizených nacionálními socialisty v Hitlerově Německu, a posléze i v okupované Evropě, vyvolávají i dnes, po více než sedmdesáti letech od ukončení druhé světové války, neutuchající zájem nejen v řadách odborné veřejnosti, ale především na poli mezinárodně politickém.

V příliš krátkém a velmi hektickém poválečném období, které předcházelo spuštění železné opony, upřeli spojenci svoji pozornost především na co nejrychlejší ekonomickou a politickou obnovu Evropy. Osud zavlčených kulturních statků zaujímal druhořadé místo. Následné bipolární rozdělení světa na dalších čtyřicet let zablokovalo doznívající poválečné naděje na navrácení tisíců kulturních předmětů zpět do zemí svého původu. K oteplení vzájemných vztahů mezi Východem a Západem v oblasti dokumentace, identifikace a navrácení uměleckých artefaktů a dalších předmětů kulturní povahy (mezi ně se kromě uměleckých artefaktů z oblasti malířství a sochařství řadí také užité umění, hudební nástroje, notové zápisy, knihovny, archivy a předměty náboženské a rituální povahy) došlo až na začátku devadesátých let minulého století. Tehdy, po pádu komunistických režimů se v tomto směru rychle zaktivovaly významné mezinárodní židovské organizace.¹ Vytrvalým tlakem na americkou administrativu Billa Clintona iniciovaly na poli mezinárodní diplomacie znovuotevření diskuze o otázkách odškodnění obětí holokaustu. Témata jednání na mezivládní úrovni se postupně rozšířila o problematiku pojistek, odškodnění nucených prací a také o restituce uměleckých předmětů a judaik, která byla v důsledku války zcizena, vyvlastněna, zkonfiskována či jiným způsobem uloupena původním vlastníkům.²

Mezinárodní tlak nově se formujících zájmových skupin přispěl významným způsobem k rychlejšímu otevírání archivů v zemích bývalého Východního bloku a současně položil základy spolupráce a výměny informací mezi historiky západní a východní Evropy. Rozhodujícím pro nově se rodící vědní obor výzkumu provenience (původu) uměleckých předmětů však byl až začátek 21. století. Tehdy mezinárodní vědecké týmy i jednotliví

1 Jednalo se především o World Jewish Restitution Organization, European Council of Jewish Communities, American Jewish Committee a Conference on Jewish Material Claims against Germany, <http://fcit.usf.edu/holocaust/resource/assets/index.HTM> (21. 01. 2019).

2 Mezi významné mezivládní konference k tématu spoliovaných statků obětí holokaustu patřila Washington Conference on Holocaust Era Assets, konaná v roce 1998 https://1997-2001.state.gov/regions/eur/wash_conf_material.html (21. 01. 2019) a dále Holocaust Era Conference, konaná v Praze v roce 2009, https://www.lootedart.com/web_images/pdf2018/1.1.4%20Holocaust_Era_Assets_Conference_Proceedings_2009.pdf (21. 01. 2019).

badatelé začali postupně publikovat odborně relevantní výsledky svých výzkumů, což následně přispělo k rozšíření mezinárodní spolupráce.

Mezi mezinárodně uznávané odborníky z oboru provenience se bezpochyby řadí také německý historik Dr. Hanns Christian Löhrr. Široké pole jeho badatelského zájmu o dějiny Evropy po skončení první světové války se časem postupně vyprofilovalo až k úzce zaměřenému zájmu o téma umění a jeho stěžejní role v době nacistického Německa. To potvrzují i Löhrovy poslední publikace, v nichž detailně mapuje osudy významných uměleckých sbírek, soustředovaných v době druhé světové války v rukou nejvyšších vládních představitelů nacistického Německa, Adolfa Hitlera a Hermanna Göringa.

Löhrova nejnovější, v pořadí již čtvrtá monografie z období druhé světové války³ pouze nerozšiřuje knižní mozaiku válečných zločinců a všehoschopných „znalců umění“ o další jméno vlivného člena NSDAP, Alfreda Rosenberga, ale především jako první publikace svého druhu,⁴ detailně analyzuje rozsáhlou agendu specificky profilované organizace, tzv. „Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg“ (ERR), pod níž za druhé světové války spadala rozsáhlá agenda systematicky rozplánovaného rabování kulturního dědictví nepřátel Říše.

Na rozdíl od publikací, které se úloze ERR v nacistické mašinérii záborů kulturních statků věnují pouze obecně,⁵ například v kontextu legalizace krádeží, zavádění spoliáčních mechanismů či způsobů sekvestrací na okupovaných územích, případně se soustřeďují na tu kterou vybranou oblast jejích aktivit, přináší Löhrova studie jako první svého druhu komplexní pohled do vnitřního uspořádání a chodu Rosenbergova Einsatzstabu. Autor sice chápe tuto prominentní a přísně hierarchicky vedenou organizaci, jejíž jednotlivé složky se na základě jednotlicího principu a vytyčených ideologických cílů staly nástrojem k realizaci „Vůdcovy“ deklarované představy o rasově a kulturně čistém umění, nedílnou součástí rozsáhlého polykratického aparátu nacistického Německa,⁶ nicméně hned v úvodu knihy si pokládá otázku, jak významnou

3 Hanns Christian LÖHR, *Das Braune Haus der Kunst. Hitler und der Sonderauftrag Linz*, Berlin 2005, TÝŽ, *Der Einserne Sammler: Die Kollektion Hermann Göring. Kunst und Korruption im Dritten Reich*, Berlin 2009, TÝŽ, *Hitlers Linz. Der Heimatgau des Führers*, Berlin 2013.

4 Činnost ERR v okupované Evropě se v knize o krádežích knih věnuje také A. Rydell. Nicméně jeho kniha patří spíše do kategorie literatury faktu než mezi vědecké studie, založené na výzkumu primárních zdrojů: Anders RYDELL, *Zloději knih*, Zlín 2017.

5 Patricia KENNEDY GRIMSTER, *Trophies of War and Empire, The Archival heritage of Ukraine, World War II and the International Politics of Restitution*, Harvard 2001, Peter M. MANASSE, *Verschleppte Archive und Bibliotheken, Die Tätigkeit des Einsatzstabes Rosenberg während des Zweiten Weltkrieges*, St. Ingbert 1997, Willem de VRIES, *Kunstraub im Westen, Alfred Rosenberg und der Sonderstab Musik*, Frankfurt am Main 2000, Michel RAYSSAC, *L'Exode des musées, Histoire des oeuvres d'art sous l'occupation*, Paříž 2007 aj.

6 Z anglického *polycratic*, uváděno zejména v souvislosti s nacistickým Německem jako vláda mnohých, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/polycratic> (23. 1. 2019).

roli v kulturní politice Hitlerova aparátu i ve spletné džungli nacionálně socialistických úřadů hrál Rosenbergův úřad⁸, ERR, ale i Rosenberg sám.

Po úvodní kapitole, popisující Rosenberga ve všestranných souvislostech, od dob mládí v Estonsku a v Rusku až po strmý kariérní postup mezi špičky nacistické strany, nabízí autor dnes již často citované teze Adolfa Hitlera, věnované umění a jeho nezastupitelné roli v německé společnosti. Ta měla být založená na rasově čisté kulturní politice. Samotné „Vůdcovy“ umělecké představy o dokonalé ladnosti tvarů zobrazované reality korespondovaly, v kontrastu k tehdy šokující moderně dvacátých a třicátých let, s jeho vizí nového Německa. To měly nově zrekonstruované sbírky umění posunout na piedestal kulturní velmoci světa. Tyto nacistické teorie reflektuje Löhr pouze prostřednictvím výčtu několika výstav tradičního i moderního německého umění.

Autor bohužel vyhradil stejně limitovaný prostor také poměrně zásadním a průlomovým událostem v kultuře, které charismatičtí řečníci NSDAP dokázali ve štvavých kampaních manipulativně proměnit v mocnou zbraň proti nepřátelům režimu. Snad právě proto nahlížely tisíce návštěvníků na výstavu *Entartete Kunst* v Mnichově v červnu 1937 s jistou dávkou pohrdání a jiní naopak s velkými obavami o budoucnost. Ty obavy se začaly částečně potvrzovat o dva roky později na prestižní aukci moderního umění Fischerova aukčního domu v Luzernu v červnu 1939.⁹

Chápe-li Löhr umění jako zbraň, o čemž ostatně svědčí i název jeho knihy, postrádá však právě tato stať autorovu hlubší analýzu klíčových pojmů, jakými byly pro národní socialisty „národ“, „rasa“ a „umění“. Ostatně právě tyto výrazy doznaly v národně sociální rétorice třicátých let značné radikalizace a nacističtí teoretici je úspěšně propojovali s národně podmíněnou rasovou morfologií. Snad právě z důvodů nedostatečně propracované úvahy o úloze umělce a umění ve společnosti evokují úvodní kapitoly Löhrovy knihy u čtenáře spíše autorovu snahu o popis kumulujících se historických událostí.

V kontrastu k absenci základních tezí o úloze německého národního umění vystihuje Löhr poměrně srozumitelně koexistenci rozličných ideologických tendencí, proudů a mocenských klik. Tento způsob vnitřně polykratického vedení státu, zaštiťovaného navenek jednotným vůdcovským principem a Hitlerovou osobou, dokládá autor popisem řady konkurenčních bojů uvnitř nacistického aparátu. V oblasti umění autor tento polycentrismus¹⁰ nápadně ilustruje nejen na protikladu Alfreda Rosenberga a jeho stranických konkurentů, ale také na osobě Adolfa Hitlera. I „Vůdce“ sám vědomě rozdmýčkal rivalitu mezi svými nejbližšími spolupracovníky,¹¹ jejímž cílem bylo oslabit jejich pozice a zasít mezi ně nedůvěru. Ta posléze vedla k názorovým střetům a konkurenčním

7 H. Ch. LÖHR, *Kunst als Waffe*, s. 11.

8 V této souvislosti se jedná o tzv. APA, Aussenpolitisches Amt, do jehož čela byl Rosenberg jmenován Hitlerem 1. dubna 1933. In: Reinhard BOLLMUS, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im NS Herrschaftssystem*, Stuttgart 1970, s. 19n.

9 H. Ch. LÖHR, *Kunst als Waffe*, s. 22–25.

10 Polycentrismus je ve vztahu k Třetí říši chápán jako organizační princip, který se se snaží vyhnout přílišnému soustředování moci na jediné centrum.

11 H. Ch. LÖHR, *Kunst als Waffe*, s. 43, 169.

bojům o mocenskou převahu ve stranickém aparátu, v němž se právě umění stalo jedním z hlavních nástrojů Hitlerovy politiky.¹² Z „Vůdcových“ věrných spolustraníků učinila honba za cennými uměleckými díly nelítostné soupeře, zaštiťující se nejenom vlastním stranickým postavením v hierarchii moci, ale i nacistickými organizacemi, které řídili a jejichž jménem o tyto umělecké ценности usilovali.¹³

Začátek čtyřicátých let přinesl spolu s postupem nacistických vojsk do západní Evropy nejen zvýšenou poptávku po uměleckých předmětech z majetku již uprchlých či o emigraci žádajících Židů, ale postupnou institucionalizaci a legalizaci obecného vyvlastňování majetků kulturní povahy. Podle Löhra však Rosenberg překvapivě „... neplánoval a ani nepočítal s konfiskacemi na Západě. Avšak na tuto překvapivě výnosnou příležitost zareagoval ihned.“¹⁴

V oddílech, věnovaných obsazení západní Evropy, přichází autor s podrobnou chronologií zásadních dělicích linek. Ty naznačují až neuvěřitelnou duchapřítomnost a rychlost, s níž se ERR vypořádal s konkurenty. Řada z nich operovala v téže době ve stejné nepřehledném systému, plném prvopočátečních kompetenčních zmatků, které vznikaly v důsledku prvních záborů majetků kulturní povahy. Svým vítězstvím si ERR, i přes určité a místy vynucené ústupky ve prospěch „Vůdce“ a maršála Göringa, upevnil vedoucí pozici na poli konfiskací kulturního majetku. Löhr tuto tezi dále rozvíjí na příkladech činnosti tzv. *Sonderstab ERR*. Nově utvořené štáby se v rámci své přísně specializované činnosti zaměřovaly na vyvlastňování předem určených skupin kulturních statků.¹⁵ Autor těmto samostatně operujícím jednotkám věnuje značnou pozornost a podrobně rozebírá jejich činnosti pod hlavičkou ERR.

Jako nejdůležitější se nicméně vzhledem k zaměření této monografie jeví především analýza aktivit *Sonderstab Bildende Kunst*, které již v roce 2005 poměrně obsáhle popsala americká historička Patricia Kennedy Grimsted.¹⁶ Úkolem této zvláštní „umělecké“ jednotky byla ve Francii a v zemích Beneluxu rozsáhlá konfiskace soukromých uměleckých sbírek nejdříve převážně židovských vlastníků. Postupně však přišly na řadu také knihovny a archivy kulturních spolků židovských, zednářských, komunistických a sociálně demokratických organizací. Ve stejném úkolu rabování pokračoval ERR také na dobytých

12 V této souvislosti je možné zmínit například rivalitu mezi Joachimem von Ribbentropem jako ministrem zahraničí říšské vlády, Alfredem Rosenbergem jako šéfem zahraničně policejního úřadu NSDAP (APA), Josefem Goebbelsem, říšským ministrem osvěty a říšským ministrem vnitra a šéfem Ahnenerbe Heinrichem Himmlerem. Názor o polycentrismu nacistického režimu popsal již na začátku čtyřicátých let významný německý politolog Franz Neumann in: Franz NEU-MANN, *Behemoth. The Structure and Practise of National Socialism 1933–1944*, Chicago 2009.

13 Například RSHA, Gestapo, Wehrmacht, SA nebo SS.

14 H. Ch. LÖHR, *Kunst als Waffe*, s. 33.

15 Například *Sonderstab Bildende Kunst*, *Sonderstab Archive*, *Sonderstab Musik* a další, in: H. Ch. LÖHR, Tamtéž, s. 58–66 a 174–6.

16 Patricia KENNEDY GRIMSTED, *Roads to Ratibor. Library and Archival Plunder by Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, Amsterdam 2005, <https://socialhistory.org/sites/default/files/docs/err-ratibor-pkg.pdf> (24. 1. 2019).

územích východní Evropy, jen s tím rozdílem, že zde se jeho pozornost ihned zaměřila na sbírky státních institucí.

Löhrův popis konfiskačních mechanismů, založený na archivním výzkumu, je pro badatele výzkumu původu děl neocenitelným zdrojem informací, nezbytných k určení provenience uloupeného statku. Löhrovy archivně podložené popisy pohybů zabavených kulturních předmětů od místa zaboru, lokaci depotů, určených k inventarizaci, katalogizaci až po místo dočasného skladování a následný transfer do místa určení v Německu představují jakési teoretické vzorce. Do nich se při určování původu nalezeného a doposud neidentifikovaného předmětu mohou dosadit informace o popsanych převodech vlastnických práv předmětů, počínaje původním vlastníkem a konče místem jeho určení. To z knihy současně činí nejen respektovanou vědeckou studii, ale i pracovní manuál.¹⁷ Na rozdíl od jiných badatelů sleduje pohyby umění nejen na okupovaných územích, ale zmiňuje též transfery majetků na anektovaném území Rakouska a v protektorátu Čechy a Morava.¹⁸

Löhrvi se s obdivuhodnou lehkostí podařilo umístit na časovou osu (od nástupu nacistů k moci v roce 1933 až do poválečných let 1945–1947, resp. 1957) hned několik významných momentů z tohoto období. Na základě historických pramenů i obsáhlé literatury zachytil v monografii posun nacistické politiky od prvotních násilných praktik stoupenců NSDAP v oblasti purifikace německé kultury k efektivnímu, vysoce proorganizovanému programu masového drancování evropského kulturního dědictví. Původní improvizace nacistů se v tomto ohledu proměnila v dobře propracovanou a fungující mašinérii, v níž každý významný hráč, prostý jednotlivec i organizace, měl svoji přesně vymezenou roli. Löhr to dokládá na řadě jmen více či méně důležitých osob, resp. jejich začlenění do systému krádeží. Je až obdivuhodné, jak přehledně působí autorův text, uvážíme-li, že se do soustavy předem stanovených operací a postupů současně promítaly stranické, státní i ryze osobní zájmy nacistů, které mnohdy zásadně nabourávaly relativně zautomatizované mechanismy spoliací.

Pro dokreslení poválečných snah spojenců repatriovat co největší množství uloupeného kulturního majetku do zemí původu je kniha doplněna krátkým přehledem kompetenčních pravomocí spojenců v okupačních zónách Německa a popisem jejich vzájemné spolupráce při dohledávání vlastníků uměleckých předmětů, zajištěných spojení po konci války v úkrytech bývalé nacistické Říše. Kromě seznamu zkratk a přehledných tabulek k činnosti ERR obsahuje kniha také jmenný rejstřík a unikátní obrazovou přílohu

17 Seznamy depotů pro umělecké předměty v Říši jsou v knize přehledně seřazeny v tabulkách. V tomto případě se však jedná pouze o konečné destinace. H. Ch. LÖHR, *Kunst als Waffe*, s. 179. Další dočasná skladiště pro uložení a třídění uloupených předmětů jsou součástí textu či poznámkového aparátu, více Tamtéž, s. 58, 64, 91, 98–99, 100, 106, 109, 118, 120–125, 128–129, 133 a 139–158.

18 V této souvislosti autor cituje P. K. Grimsted, která uvádí, že Říšský archiv byl na konci války přestěhován z Opavy do Plzně. H. Ch. LÖHR, *Kunst als Waffe*, s. 129, a dále, s největší pravděpodobností, zatím jako první hovoří o Depu úřadu Bildende Kunst také na zámku Lemberg v Čechách. Tamtéž, s. 116.

sedmácti uměleckých děl, která se ztratila po roce 1945 a do roku 2017 ještě nebyla dohledána a vrácena právoplatným vlastníkům, či jejich dědicům.

Löhrova publikace si vytkla za cíl podrobně rekonstruovat a interpretovat události, které v průběhu a na sklonku druhé světové války vyústily v nevyčíslitelnou finanční a materiální devastaci evropského kulturního dědictví. V některých směrech ale svůj cíl nesplnila zcela. Autorovi se sice podařilo vyplnit mnohá prázdná místa, která dnes díky této monografii dokreslují doposud neúplnou mozaiku činnosti Rosenbergovy organizace, bohužel však zcela opomněl napsat alespoň exkurz do Říší anektovaných území Rakouska a protektorátu Čechy a Morava, kde se již v době tažení nacistických vojsk do Francie roztáčela kola nacistická konfiskační mašinerie na plné obrátky. Touto praxí prověřené metody se staly předlohou pro zavedení konfiskačních mechanismů do západní a později i východní části dobyté Evropy. Komparací mechanismů a procesů spoliací a analýzou byrokratického aparátu konfiskačních úředníků by autor zákonitě musel dospět ke zjištění, že od obsazení Francie a Beneluxu již nacisté svoje metody pouze zdokonalovali a zefektivňovali. První zkušenosti s rabováním soukromých i státních sbírek však získali již roce 1938 v Rakousku a Sudetech a o rok později v protektorátu. I tam totiž žili Židé, zednáři, komunisté a sociální demokraté, jejichž majetky tvořily nedílnou součást kulturního dědictví těchto dvou zemí.

Renata Košťálová

Volker ZIMMERMANN – Michal PULLMANN (Hg.)

***Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus.
Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989***

(= Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Bd. 034)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2014, 492 s., ISBN 978-3-525-37308-8.

K okruhům zájmu evropské historiografie, sledující procesy modernizace 19. a 20. století, patří také otázky kriminality a dalších forem násilí a jejich proměny v politických, sociálních a společenských souvislostech. Soustavnější výzkum těchto fenoménů můžeme registrovat také v českém dějepisectví.¹ Fenomény kriminality, nastolování společenského pořádku či způsoby represe státních bezpečnostních struktur v období komunistických režimů v Československu a v NDR se staly předmětem konference Collegia Carolina pořádané v kooperaci s Ústavem sociálních a hospodářských dějin FF UK v roce 2011, z něhož vyšel o tři roky později konferenční sborník. V něm vzhledem k cílenému komparativnímu zaměření konference vytvářejí některé z výsledných příspěvků odpovídající pandán mezi československou a východoněmeckou realitou.

Při dosavadním zkoumání československých dějin doby komunismu se ve výzkumu represe a nastolení pořádku zájem badatelů na přelomu druhého a třetího tisíciletí orientoval

1 V českém historiografickém prostředí vyšla nejnověji monografie k problematice násilí doby první světové války a poválečné éry. Viz Ota KONRÁD – Rudolf KUČERA, *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*, Praha 2018.

primárně na postižení politicky motivované perzekuce vůči jednotlivým nepohodlným skupinám obyvatelstva, na fungování komunistické justice a bezpečnostních sborů, především Státní bezpečnosti.² Až v poslední době však vznikly také práce, jež se pohybují na pomezí zkoumání politicky motivované represe a kriminality mládeže. Jsou zaměřeny na reflexi nonkonformního prostředí mladých, zejména z okruhu příznivců hudebních žánrů, které byly vnímány komunistickými orgány jako okrajové a společensky závadné.³ Mezi německými badateli je možné registrovat i širší paletu zájmu, zahrnující otázky kriminality mládeže, tzv. asociálních živlů, hospodářských deliktů, a zkoumající roli Volkspolizei, tedy obdoby Veřejné bezpečnosti.⁴ Recenzovaný sborník otevírá výzkumné téma kriminality a represe v éře hegemoniální komunistické moci i na dalších rovinách.

Otázky, které si kladli vydavatelé sborníku, souvisely mj. se sociálně-politickými kontexty kriminality, například s tím, jak se promítala v otázce podpory, případně destabilizace socialistického systému (s. 7). Podrobněji jsou tyto úvahy rozpracovány v prvním tematickém bloku, který se věnuje obecnějším otázkám vztahu socialistického státu a kriminality. Ekonomicky motivovaná kriminalita mohla totiž v určitých fázích existence komunistické moci přispívat k udržování stability vzhledem ke zlepšení konzumního statutu obyvatelstva prostřednictvím zajišťování zboží, které bylo na oficiálním trhu nedostatkové. Vzhledem k obavám normalizační moci z její delegitimizace vystupovala tato proti všem skupinám, jež byly považovány za potencionální ohrožení stability režimu.

Michal Pullman rozpracovává problematiku nastolení normalizační moci optikou prosazení takových hodnot, jako „klid na práci“, „pořádek“, „socialistická zákonnost“, které vytvářely ideovou oporu režimu při potírání „asociálních“ a nekonformních projevů. Tato hesla byla užívána pro vytvoření nového společenského konsensu. Ten měl přispět k legitimizaci nové mocenské elity, která se ujala vlády po srpnové okupaci. Neschopnost režimu dostát deklarovaným snahám po zajištění pořádku a použití násilí při potlačování demonstrací vedlo na konci 80. let k erozi jeho autority a široké delegitimizaci v roce 1989.

- 2 K tématu politicky motivované trestněprávní perzekuce v době komunismu viz Karel KAPLAN, *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“*, Praha 1995; Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2001; Kol. autorů, *Církevní procesy padesátých let. Sborník příspěvků z konference pořádané Českomoravskou generální delegaturou Řádu karmelitánů, Českou křesťanskou akademií a Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci a Arcibiskupstvím pražským 21.–22. 5. 2002 v Praze*, Kostelní Vydí 2002; Veronika HALAMOVÁ, *Politické procesy v Československu 1949–1953. Nástroj legitimizace komunistického režimu a homogenizace společnosti*, Ostrava 2014; Jaroslav PAŽOUT, *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969–1989)*, Praha 2017.
- 3 K tématice alternativní kultury, hudební a současně společenské nonkonformity v normalizačním Československu viz Miroslav VANĚK, *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha 2010.
- 4 Christian RODE, *Kriminalologie in der DDR. Kriminalitätsursachenforschung zwischen Empirie und Ideologie*, Freiburg in Breisgau 1996; Sven KORZILIUS, *„Asoziale“ und „Parasiten“ im Recht der SBZ/DDR. Randgruppen im Sozialismus zwischen Repression und Ausgrenzung*, Köln 2005; Thomas LINDENBERGER, *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–68*, Köln 2003.

Volker Zimmermann do jisté míry podporuje Pullmannovu tezi v tom, že komunistický režim sice měl poměrně jasnou představu o rozměrech kriminality na základě vědecky pojatých statistik, účinnější potírání některých jevů by však bývalo vyžadovalo hlubší reformy. K nim režim pochopitelně nebyl ochoten a nakonec ani schopen. Tuto schizofrenii Zimmermann demonstruje na příkladu úplatkářství, které bylo sice oficiálně potíráno, ale v každodenní praxi tolerováno.

Druhý oddíl sborníku, věnovaný policejní reprezentaci, otevírá studie Tobiasa Wunschika zaměřená na mechanismy fungování státní a veřejné bezpečnosti v bývalé NDR. Václav Šmidrkal se soustředil na zatím historiograficky neuchopenou roli pracovníků Veřejné bezpečnosti v socialistickém bezpečnostním systému. Kriminalita a boj proti ní našla svůj odraz také v uchopení tohoto tématu v dobové popkultuře. To podle mého soudu nabízí ještě velký prostor k rozvoji dalšího bádání, a to i na základě komparativního srovnání. V československém i východoněmeckém prostředí vznikly kriminální filmy, které mj. sloužily zobrazení takových vzorů chování, jaké socialistický stát vyžadoval od svých občanů.

Tématem popkulturní reflexe kriminality a kriminalistů se zde zabýval Ciprian Cîrniala, který se soustředil na srovnání typů socialistických policistů v dobové filmové a televizní tvorbě v Československu, NDR a Rumunsku. Na rozdíl od československého prostředí nevznikl ve východoněmecké tvorbě, ani v dalších socialistických státech, popkulturní „hrdina“ typu majora Zemana. Ten přispíval významně k režimní propagandě nejen tím, že vytvářel následováníhodný obraz pracovníka Bezpečnosti, ale jeho příběh dával podněty ke konstrukci odpovídajícího výkladu minulosti po roce 1945, a to včetně zhodnocení reformního pokusu Pražského jara 1968–69. Aspekt konstrukce obrazu socialistického policisty ve sborníku doplňuje i analýza obrazu zločince a kriminalisty v české filmové produkci od Petra Koury, který mapuje široký záběr prezentace těchto fenoménů na základě analýzy příkladů filmů kriminálního žánru období socialismu.

Velká pozornost je v knize věnována problematice kriminality mládeže. Podnětné jsou například výzkumy, které vycházejí z komparativního pojetí, jak je prezentoval Matěj Kotalík, když se zaměřil na srovnání policejního postupu vůči chuligánství v Československu a NDR od poloviny 50. do poloviny 60. let, kdy byly pojmy „chuligánství“ a „Rowdyturm“ recipovány v zákrocích bezpečnostních složek obou zemí vůči těmto projevům „deviantního“ jednání.

Podobným tematickým okruhem, ale v poněkud pozdějším chronologickém rámci, se zabývá i příspěvek k sociální situaci „punku“, kde jsou zastoupeny příspěvky reflektující obě země. Tématice společenských kontextů kriminality mládeže se věnovala také Christianne Brenner, která do svého badatelského fokusu zahrnuje téma života mládeže v normalizovaném Československu a metody a způsoby disciplinace, které byly používány vůči nepřizpůsobivým skupinám.⁵ V této studii tematizuje proměny recipování kriminality

5 Christianne BRENNER, „*Život na úkor společnosti*“: *Příživnictví jako nástroj disciplinace mládeže v socialistickém Československu sedmdesátých a osmdesátých let*, *Marginalia Historica* 3, 2012, č. 2, s. 96–104; TÁŽ, *Líné dívky, lehké dívky? „Příživnictví“ a disciplinace mladých žen v době normalizace*, *Dějiny a současnost* 2013, č. 7, s. 19–22; TÁŽ, „*Aber unsere Zeit hat ihre neue Romantik*“: *Der Sozialistische Jugendverband der Tschechoslowakei (1970–1989)*, in: Christiane Brenner –

mládeže ze strany socialistického státu. Poté, co se ukázalo, že ke zlepšení situace problémové mládeže nepřispěje její včlenění do systému socialistických masových a výchovných organizací, jež měly být zárukou přeměny nového socialistického člověka, přiklonil se stát k používání represivních prvků. To bylo zřejmě zejména v závěrečné fázi komunistického režimu v 80. letech. Podobnému tématu, tedy analýze kriminality mládeže a jejího potírání ve východoněmeckých poměrech se věnovala studie Caroline Fricke. Ta ho přiblížila v rámci regionálního zacílení na situaci v kraji Schwerin na severovýchodě Německa.

Spojitost s tématem kriminality mládeže lze vnímat i u následujícího oddílu, který mapuje problematiku socialistické morálky. Martin Franc tu sleduje problematiku šikany a Jan Kolář mapuje situaci na poli užívání drog z hlediska životního světa a subkultury drogově závislých v 70. a 80. letech.⁶ Jejich příspěvky doplňuje Tomáš Vilímek případovou studií ke sféře hospodářské kriminality v automobilce Škoda v Mladé Boleslavi. Zjištěné skutečnosti dává do souvislosti se stavem společnosti a veřejným vnímáním této formy trestné činnosti.

Závěrečný celek příspěvků tvoří studie k otázkám tolerance a jejich mezí vůči odchýlením se od normality v představách komunistických orgánů, přičemž v tomto oddíle jsou příspěvky soustředěny výlučně na československé fenomény. Stanislav Holubec se věnuje otázce trestního stíhání homosexuality. Otevírá tak zatím nepříliš často zkoumaný aspekt společenských dějin během komunistické vlády. Příspěvek Evy Pluhařové–Grigienė nastiňuje problematiku české sociální fotografie, zachycující lidi na společenském okraji, a to na příkladu tvorby fotografa Jindřicha Štreita.

Navzdory tomu, že je ve sborníku obsaženo osmnáct studií, podařilo se editorům udržet vnitřní kohezi tématu a publikace tak představuje solidní vhled do zvoleného tématu, navíc v důležitém komparativním srovnání. Velká část příspěvků je založena na původních pramenech a poměrně detailně sleduje dosud málo či zcela opomíjená historiografická témata. Kniha tak otevírá možnosti dalšího podrobnějšího zkoumání nastiňených fenoménů v širších politických, ideologických i společenských kontextech.

Jaroslav Šebek

Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ

Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015

Praha, Karolinum 2017, 386 s., ISBN 978-80-246-3774-7.

Nedávno zesnulý historik Josef Petráň věnoval značnou část svého výzkumu dějinám Univerzity Karlovy, na níž strávil celý svůj profesionální život. Vedle lvího podílu na syntéze dějin vysokého učení pražského a univerzitních kolejí i vedle historie filozofické fakulty a dalších spisů jsou to dva významné spisy, které tvoří závěrečný akord jeho díla. V posledních

Karl Braun – Tomáš Kasper (Hg.), *Jugend in der Tschechoslowakei. Konzepte und Lebenswelten* (1918–1989), Göttingen 2016, s. 359–388.

6 Kolář se tímto tématem zabýval podrobněji v monografické podobě: Jan KOLÁŘ, *O problému, který neměl být. Drogy v socialistickém Československu*, Brno 2018.

letech života, kdy již byl vážně nemocen, stihl profesor Petrůň ve spolupráci se svou manželkou docentkou Lydií Petrůňovou, historičkou a etnoložkou, dokončit jednak monumentální opus o proměnách pražské filozofické fakulty v době komunistické vlády (*Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta během komunistického experimentu 1948 – 1969 – 1989*, Praha 2015), jednak monografii o čestných doktorátech udělovaných univerzitou od poloviny 19. do počátku 21. století.

Vyznamenávání vybraných osobností čestnými doktoráty se sice na evropských univerzitách objevovalo už od konce 15. století, ale pražská univerzita k němu přikročila teprve v moderní době. Počínaje rokem 1848 udělovala doktoráty individuálně nebo ve větších skupinách, a to zejména při oslavách univerzitních výročí. Tři z nich byla zvláště důležitá – 500., 600. a 650. výročí vzniku univerzity v letech 1848, 1948 a 1998. Prvá dvě výročí názorně dokládají, pod jak velkým tlakem vnějších politických událostí se univerzita ocitala.

Nominace první skupiny budoucích čestných doktorů Univerzity Karlovy se velkoryse připravovala s několikaletým předstihem. Kromě postav zvolených z pragmatických důvodů (mj. příslušník vládnoucí habsburské dynastie arcivévoda Štěpán František, různí vysocí úředníci, aristokraté a preláti) to byly skutečně velké osobnosti vědy – z domácích geniální historik František Palacký, fyziolog Jan Evangelista Purkyně, slavista Pavel Josef Šafařík a další, ze zahraničních fyzik Christian Doppler, chemik Michael Faraday, právní historik Friedrich Carl von Savigny a mnozí další. V nominacích se projevil dílčí zájem českých a německých univerzitních profesorů, nicméně výběr vrcholných vědců byl nanejvýš důstojný. Pečlivě připravovaná promoční slavnost se však vůbec nekonala, neboť vypukla revoluce 1848 a následující společenský neklid znemožnil velké shromáždění univerzitní obce. Diplomů byly nakonec čestným doktorům zcela neformálně rozeslány poštou.

V dalším století existence univerzity došlo k její pronikavé modernizaci a ke strukturálním změnám. Nejpodstatnější z nich bylo rozdělení starobylé vysoké školy na dvě pražské univerzity – českou a německou – roku 1882. Hromadné udělování čestných doktorátů bylo nahrazeno individuálním výběrem, který opět neodrážel zdaleka jen vědecké kvality uchazečů, ale také politické zájmy každé z univerzit. Na české straně sloužilo udělování čestných doktorátů k posilování věhlasu české intelektuální elity – tak byli oceněni mj. hudební skladatel Antonín Dvořák (1891) a básník Jaroslav Vrchlický (1892) – a zároveň osobností, které ze zahraničí podpořily české emancipační snahy (britsko-český aristokrat a historik František hrabě Lützow 1902 a francouzský historik Ernest Denis 1909). Německá univerzita, která se ocitla v menšinové pozici a orientovala se na sepětí s vysokými školami v Německé říši, se soustředila na etnické Němce. Ačkoli čestný doktorát nebyl určen vládnoucím panovníkům, roku 1911 jej bezprecedentně udělila německému císaři Vilémovi II.

Zvláštní kapitolu tvoří doba první světové války, kdy německá filozofická fakulta takto poctila maršálka Franze Conrada von Hötzendorfa, náčelníka generálního štábu rakousko-uherské armády (1915). K takovým projevům ideologické militarizace univerzitního života se česká univerzita nepropůjčila, ačkoli i ona podlehla tlaku doby. Udělení čestného doktorátu práv následníkovi trůnu arcivévodovi Karlu Františkovi (1916), pozdějšímu císaři Karlu I., bylo projevem loajality, který navazoval na někdejší

Karlova studia českých dějin, práva a ekonomiky na české univerzitě. Naproti tomu vyškrtnutí Ernesta Denise ze seznamu čestných doktorů za to, že se společně s T. G. Masarykem (rovněž vyloučeným z profesorského sboru) účastnil protihabsburského odboje, bylo již projevem kapitulace před nátlakem vídeňské vlády (1916).

Za první Československé republiky převzala Univerzita Karlova politicko-diplomatické úkoly hlavní metropolitní univerzity. Z toho plynula snaha ocenit významné domácí osobnosti (T. G. Masaryka 1919, ale i první ženu, spisovatelku Elišku Krásnohorskou 1922), ale hlavně čelné představitele zahraničních států. Mezi prvními byl americký prezident Woodrow Wilson společně s dalšími hlavami a premiéry států Dohody (prezident Raymond Poincaré a premiér Georges Clemenceau za Francii a premiér David Lloyd George za Velkou Británii), jimž byl diplom předán na pařížské mírové konferenci roku 1919. Vstup USA do evropské politiky znamenal otevření Univerzity Karlovy i v tomto směru; čestný doktorát získali na jedné straně bývalý prezident Herbert Hoover 1938, stejně jako vědci – profesor botaniky na Iowa State University Bohumil Šimek 1919, filozof a prezident Columbia University Nicholas Murray Butler 1931 a další americké osobnosti. Mezi prvními čestnými doktory byli rovněž významní podporovatelé boje za samostatné Československo – francouzský filolog Louis Léger a britský publicista Robert William Seaton-Watson (oba 1919).

Po německé okupaci a po obnovení násilně zlikvidovaných českých vysokých škol nastalo tříleté přechodné období, během něhož získalo čestné doktoráty kromě prezidenta Edvarda Beneše (1945) několik silných vědeckých osobností ze západní Evropy a z tradičně spřátelené Jugoslávie. Avšak svobodné rozhodování univerzitních autorit skončilo komunistickým převratem v únoru 1948, který vedl k radikální sovětizaci vysokých škol a jejich podřízení vládnoucí straně. Tento ideologický diktát těžce postihl druhé velké jubileum – 600. výročí založení Univerzity Karlovy v dubnu 1948. Bylo dlouhodobě připravováno ve velkém stylu a výběr kandidátů jednoznačně preferoval západní vědce před těmi, kteří reprezentovali Sovětský svaz a jeho nové satelity. Kupříkladu z USA zde byli fyziolog a kardiolog Paul Dudley White z Harvardu a filosof John Dewey z Columbia University, významně byly zastoupeny Velká Británie, Francie a další státy včetně Vatikánu (proslulý prefekt Vatikánské knihovny a archivář římské církve kardinál Giovanni Mercati). Velkolepé slavnosti na Pražském hradě a v Karolinu se mělo zúčastnit 74 oficiálních delegací, ale nakonec jich přijelo pouze 46, neboť podstatná část západních kandidátů účast i doktorát odmítla. Ačkoli se slavnostní promoce konala a prezident Beneš na ní přednesl svůj poslední veřejný projev před abdikací, tato promoce se stala předzvěstí čtyř desetiletí podřízení vysokého školství totalitnímu politickému režimu. Bylo příznačné, že některé doktorské diplomy z roku 1948 (například pro italského filozofa Benedetto Croce) mohly být symbolicky předány až posmrtně na počátku devadesátých let 20. století.

V období 1948–1989 se zásadně změnila preference pro výběr čestných doktorů. Na jedné straně to byli politici, kteří v rámci uvítacího ceremoniálu dostávali doktoráty právních věd (mj. etiopský císař Haile Selassie I., indická ministerská předsedkyně Indíra Gándhí, iránský šáh Mohammad Reza Pahlaví, generální tajemníci OSN Kurt Waldheim a Javier Pérez de Cuellar, sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko). Na druhé straně

panovala převaha odborníků ze SSSR a zemí sovětského bloku; pokud se mezi nimi kupříkladu roku 1960 objevil americký ekonom Cyrus Stephen Eaton, byla jeho volba podmíněna skutečností, že předtím dostal mezinárodní Leninovu cenu za upevnění míru mezi národy. Pouze v době relativního uvolnění v šedesátých letech 20. století se výrazněji prosadila hlediska špičkových vědeckých výkonů. Tehdy se mezi nimi objevili mj. američtí nositelé Nobelovy ceny – chemik Peter Joseph William Debye 1965 a fyziolog John Carew Eccles 1969, či profesor slavistiky na Harvard University (těsně spjatý s meziválečnou Prahou) Roman Jakobson v roce 1968. Mezi čestnými doktory nechyběli vynikající vědci z Československa (mj. nositel Nobelovy ceny za chemii Jaroslav Heyrovský, endokrinolog Josef Charvát či historička Milada Paulová) a z dalších zemí. Celkově však tato perioda odrážela výraznou deformaci univerzity komunistickou mocí, což se nutně promítlo i do jejího přístupu k vyhledávání ikonických postav vědy a vzdělanosti.

Osvobozená univerzita volila po sametové evoluci stejnou symboliku jako po obou světových válkách. Po T. G. Masarykovi (1919) a E. Benešovi (1945), stal se v roce 1990 prvním čestným doktorem prezident Václav Havel. Hned po něm následovali dva exulanti, kteří se podíleli na udržování demokratické tradice české kultury svou hudební tvorbou – dirigent a skladatel Rafael Kubelík (USA) a klavírista Rudolf Firkušný (Švýcarsko). Domácí představitelé nezávislé vědy a kultury se střídali se zahraničními podporovateli disentu (mj. kanadský historik H. Gordon Skilling 1990 a nizozemský politik Max van der Stoep 1993) a s osobami, od nichž byla očekávána mezinárodní podpora (předseda Komise Evropského společenství Jacques Delors). V některých případech šlo o specifické záměry, na prvním místě o snahu překonat dlouhodobé česko-německé rozpory před očekávaným vstupem České republiky do evropských struktur; takového druhu bylo udělení doktorátu právních věd bývalému německému prezidentovi Richardu von Weizsäckerovi (1995) i předchozí doktorát filozofických věd pro významného historika Ferdinanda Seibta (1994), který jako předseda Collegia Carolina v Mnichově představoval umírněnou a vůči Čechům vstřícnou část někdejších německých obyvatel Československa, kteří museli po druhé světové válce opustit starou vlast.

Vstřícnost vůči politickým nárokům však nebyla bezbřehá – nátlak ministerstva zahraničí na udělení čestného doktorátu německému kancléři Helmutu Kohlvi byl odmítnut. Naproti tomu udělení čestného doktorátu bývalému (41.) prezidentu USA Georgi Herbertu Walkeru Bushovi 17. listopadu 1999 bylo pojato jako vyjádření díků Spojeným státům v den desátého výročí sametové revoluce; zdůvodnění také nevycházelo z Bushovy mocenské pozice, ale uvádělo jeho „celoživotní dílo v oboru politických věd a kritického posuzování politiky v rozměrech skutečně globálních“.

Celkově projevovala Univerzita Karlova uměření v udělování doktorátů, zejména za rektorského působení vynikajícího organizátora, právního historika Karla Malého (1994–2000), který zodpovídal také za oslavy 650. výročí vzniku univerzity. Bylo to poprvé, kdy se oslavy mohly konat svobodně a zůstaly zcela v režii samosprávných orgánů. Tehdy bylo fakultami vybráno 23 kandidátů, z nichž 19 bylo promováno 8. dubna 1998, ostatní čtyři, kteří se z vážných důvodů nemohli na slavnost dostavit, obdrželi diplom dodatečně. I když za všechny oceněné promlouval francouzský historik Jacques Le Goff, bylo zjevné, že nastala doba zřetelné převahy lékařských a přírodovědných oborů; a také že jsou oceňováni

skuteční vědci ve světovém rozpětí od Kanady po Japonsko. Ovšem i humanitní a sociální vědy si zde našly své představitele. Například Spojené státy zastupovali psycholog Pavel Machotka a makroekonom George J. Staller, Polsko slavista Janusz Siatkowski, Rakousko historik Richard Plaschka a právník Herbert Schambeck, Rusko literární historik a propagátor Čapkovy tvorby Oleg Michajlovič Malevič.

V následujícím období se podíl USA jakožto vědecké supervelmoci dále posiloval. Čestným doktorátem byli poctěni jeden z objevitelů DNA a nositel Nobelovy ceny James Dewey Watson 1998, historik a teolog Jaroslav Pelikan z Yale University 1999, ekonom Joseph Eugene Stiglitz 2001, matematický lingvista Aravind Joshi 2013 a mnozí další vědci včetně nositelů Nobelových cen. Silně zastoupeny byly také Francie, Izrael, Německo, Švýcarsko a Velká Británie (za ni též polský sociolog Zygmunt Bauman 2002). Nejvyššího ocenění se za mimořádné zásluhy o interpretaci českých dějin v evropských souvislostech dostalo několika historikům z Británie (Robert J. W. Evans 2005 a Anne Hudson 2010), Francie (Marie-Elizabeth Ducreux 2009, Antoine Marès 2008 a Bernard Michel 2005) a Německa (Detlef Brandes 2001). Čestný doktorát Univerzity Karlovy se stal jedním je symbolických nástrojů k rozvíjení mezinárodních kontaktů české vědy v celosvětovém měřítku a vhodným projevem jejich ocenění.

Kniha manželů Petrářových zachycuje tuto tematiku encyklopedickým způsobem (v drobných biogramech jednotlivých čestných doktorů) a zároveň analyticko-syntetickým způsobem při výkladu širších souvislostí výběru, nominací a promoci. Nejde o suchý výčet osob (ten je přenesen do přehledných tabulek se jmény vědců, jejich bližší charakteristikou, zdůvodněním ocenění a datací), nýbrž o dějové pásmo, v němž se prolíná vývoj univerzity ve složitých politických a ideologických konstelacích s osudy lidí, kteří utvářeli středoevropský, evropský nebo i globální rozmach vědy a kultury. Text je zpráhledněn bibliografií, seznamem vyobrazení (dokumentárních fotografií) a rejstříkem osobních jmen; zařazení rejstříku zeměpisných jmen by bylo usnadnilo rychlé vyhledávání kontaktů Univerzity Karlovy s jednotlivými zeměmi světa i s vysokoškolskými a vědeckými centry. Výklad je navíc doplněn edicí pramenů, především projevů některých oceněných osobností, mj. kanadského historika Gordona H. Skillinga či francouzských historiků Bernarda Michela a Marie-Elizabeth Ducreux; samostatně pozornosti je hoden rovněž programový projev prezidenta Edvarda Beneše z 15. prosince 1945.

Kniha o čestných doktorátech je založena na perfektní heuristice, což vyplývá ze skutečnosti, že Josef Petrář působil po celý život na pražské filozofické fakultě a na dlouhá léta se stal i ředitelem Archivu a Ústavu dějin Univerzity Karlovy. Díky tomu dosáhl nedostižné znalosti pramenů k dějinám této vysoké školy a po téměř sedmdesát let mohl poznávat její vývoj z autopsie. Navíc získal v Lydii Petrářové spolupracovníka s širokým rozhledem a vzácným smyslem pro preciznost. Společně vytvořili dílo, které vyniká mistrovskou interpretací látky a literárně přesvědčivým podáním zdánlivě neatraktivního tématu. Manželé Petrářovi představili toto téma jako průhled do intelektuálních dějin středoevropského prostředí a zároveň jako narativ o mezinárodních vztazích, v nichž se neustále střetala věda s politikou, osobními, institucionálními a nacionálními zájmy i se státní reprezentací.

Zvláštní zdůraznění si zaslouží závěrečná úvaha nad smyslem čestných doktorátů v současné době, soustředěná k nejdůležitější části doktorské sponze – k hledání a šíření pravdy (*ut veritas propagetur et lux eius, qua salus generis humani continetur, clarius effulgeat*). Autoři se ptají po zakotvení mnohoznačného pojmu pravdy a nacházejí je v jejím etickém rozměru. Tím se po šesti desetiletích vracejí k morálnímu krédu z roku 1956, kdy Josef Petráň v odporu proti všudypřítomné režimní lži otiskl provokativní článek s názvem *Pište pravdu!* V posledním velkém spisu se historik vrátil ke svému mladickému vyznání a uzavřel kruh, v němž se snažil – nezávisle na panujícím režimu – tvořit poctivý, tedy pravdivý, obraz dějin.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Michele C. FERRARI – Klaus HERBERS
– Christiane WITTHÖFT (Hg.)

***Europa 1215. Politik, Kultur und
Literatur zur Zeit des IV. Laterankonzils***

(= Beihefte zum Archiv für
Kulturgeschichte, Bd. 79)

Unter Mitarbeit von Harriet
Ziegler und Steve Riedl.

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag,

319 s. s 19 černobílými a barevnými

vyobrazeními v textu, ISBN

978-3-412-50381-9.

Existuje mnoho jubileí, velkých i malých, regionálních i obecných, a jde „jen“ o to, jak se s nimi naloží. Povinností historiků je ovšem na ně smysluplně upozorňovat a jejich význam zprostředkovávat, a to jak v populární formě pro *foro publico*, tak vědeckým zpracováním a současně překonáváním dosavadních znalostí, resp. hodnocení. Před sebou mám titul, který ovšem nepřináší a ani nemůže přinášet to, co si předem neinformovaný čtenář po přečtení titulku knihy myslí, že může od redaktorů očekávat. Neboť jak politika, tak kultura či literatura uvedené doby jsou témata na vážný vědecký projekt, ne-li s vícesvazkovým výstupem, tedy rozhodně „německy“ důkladný. Právě řečená slova ovšem nemají být kritikou toho, co sborník ve skutečnosti přináší. Stačil by podtitulek, který by naznačil, že jde o „několik studií k době kolem IV. late-

ránského koncilu“, jak si to autoři i redaktori představovali.

IV. lateránský koncil byl z hlediska církve a jejího dalšího vývoje opravdu doslova světodějný, i když jeho dvě sezení trvala dohromady vlastně pouhé tři dny. Už jen tím koncil musil udivovat a udivuje dosud, uvážíme-li, co všechno se podařilo projednat a na čem se usnést. Svědčí to také o jeho pečlivé přípravě, která byla pevně v rukou svolavatele – papeže Inocence III. (1198–1216). Koncil představuje svým způsobem jeho odkaz.

Úvod editorů (s. 7–25) podává vítaně jednak rozsáhlejší encyklopedické poučení o samotném koncilu, který výrazně deklarovanou papežskou supremacií zasáhl i do českých dějin. Z něj totiž pražský biskup Ondřej načerpal inspiraci a krátkodobě i sílu, vymanit se z područí českého krále. Druhou polovinu úvodu pak tvoří stručné souhrny jedenácti předkládaných rozprav. Jednoznačně klíčovou statí svazku je studie Christopfera H. F. Meyera o přelomovém významu tohoto koncilu pro církevní, zejména právní dějiny; možno říci až do Tridentina (s. 29–92). Nespecialistovi se zde dostává poučení o složitých vztazích jednotlivých základních knih kanonického práva s důrazem na 13. století. Na Meyera bezprostředně navázal Jochen Johrendt interpretací papežova výrazně zakódovaného úvodního koncilního kázání. Řezenský medievista Jörg Oberste se pak obíral dopadem závěrů koncilu na pastorální praxi a na právě vzniknuvší smutně proslulou inkvizici, bojující proti Albígenským a Valdenským.

Matthias Mayer sledoval Inocenciův vztah k otázce kruciátů (s. 123–149). Další dva příspěvky zabořily do dějin umění: Thomas Noll interpretoval v širokém kontextu známou mozaiku papežovu a další díla ve středověkém (starém) sv. Petru v Římě (s. 153–192, fotografická dokumentace s. 193–204 patří oběma rozpravám tohoto žánru). Bruno Reudenbach a Jochen Hermann Vennebusch posléze sledovali na několika příkladech nové způsoby uměleckého vidění ve 13. století.

Poslední skupinu příspěvků tvoří čtyři stati literárně historického charakteru: Susanne Friede zauvažovala o zrodu jazykově francouzských prozaických textů (s. 217–236), Tobias Bulang sledoval literární motiv Božího soudu a v něm imanentní svár „teologična“ s básnictvím. Andreas Hammer hledal stopy ohlasů koncilu v hagiografické a širě teologické literatuře 13. století (s. 255–315) především v Pasionálu. V samém závěru posléze Christiane Witthöfft „lustrovala“ jeden z lateránských koncilem ustavených povinných výdobytků praktického církevního rituálu, totiž povinnost pravidelné zpovědi. Skoro každý si může vybrat z nabídky poučení a hlavně inspiraci i pro aplikaci těchto témat a jejich teritoriální i časové rozšíření, jak je o tom zmínka úvodem.

Ivan Hlaváček

Carola FÖLLER

***Königskinder. Erziehung am Hof
Ludwigs IX. des Heiligen von Frankreich***
(= Beihefte zum Archiv für
Kulturgeschichte, Bd. 88)
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2018, 252 s., ISBN 978-3-412-50014-6.

Tematika doprovodné řady k Archiv für Kulturgeschichte je ke středověku velmi

vstřícná a může si z kvalitních německých disertací opravdu vybírat. Tentokrát představuje školu Johannese Frieda z Frankfurtu nad Mohanem prací doslova aktuální povahy. Nicméně první co čtenáře napadne, je, jakým způsobem se k otázce, uvedeně v titulu práce, staví nedávno zesnulý patriarcha světové medievistiky Jacques Le Goff v Ludvíkově monumentální biografii, která je k dispozici i v češtině.¹ Krátké listování ale ukáže, že u něho jsou toliko některé poznámky, které se s recenzovanou prací nepřekrývají. Föllerová ovšem začíná poněkud (tedy dosti) netradičně Karlem Velikým v kontrapunktu s dítětem americké antropoložky, působící v Mexiku. Ale naštěstí se autorka záhy vrací ke kořenům současného stavu bádání o dětství ve středověku, jak toto téma oživil Philippe Ariès a na něj navazující literatura.

Pak již autorka přechází k vlastnímu, názvem knihy vymezenému tématu. První oddíl skicuje intelektuální prostředí Ludvíkova dvora a zamýšlí se nad vazbami mezi dvorem a univerzitou, které podle dnešního stavu bádání považuje za velmi limitované a vyzývá k jejich detailnějšímu studiu. Nicméně některé přední univerzitní osobnosti, doplněné dalšími církevními činiteli (zejména dominikány), patřily k intelektuálním oporám dvora. Ať šlo o Viléma z Auvergne, Roberta de Sorbon nebo Euda Rigauda.

Na to navazuje stručná charakteristika pozoruhodné řady děl, která vznikla na Ludvíkově dvoře; zejména šlo o práce Vincence z Beauvais, jehož traktát *De eruditione filiorum nobilium* je potom Föllerovou soustavněji probírán: jeho autor je správně považován za klíčovou osobu v otázkách výchovy

¹ Jacques Le GOFF, *Saint Louis*, Paris 1996; česky TYŽ, *Ludvík Svatý*, Praha 2012.

dětí, pochopitelně dětí elit. Stal se ovšem autorem i dalších prací, které se různým způsobem dotýkají otázek výchovy. Zejména šlo o *Speculum maius*, po jehož interpretaci přicházejí na program i další autoři s podobně orientovanými traktáty. To se týká Petra de Fontaines a jeho díla *Conseil à un ami*, ale platí to i o vlastním výtvaru Ludvíkově, totiž o jeho ve francouzském jazyce sestavené *Enseignement*. Föllerová zdůrazňuje Ludvíkův zájem o výchovu vlastních dětí (a byl jich takřka plný tucet, tedy 11; řada z nich ovšem v dětském či mladém věku zemřela, takže hlavní otcova pozornost se soustřeďovala na stejnojmenného dědice trůnu a jeho sestry).

Hlavní zájem autorky se tak v úvodních partiích knihy upírá na obsah představených děl. Ten reflektuje jak z aspektu vlastní materie, tak i ze způsobu její prezentace. Hovořit o výchovných metodách (zejména Ludvíkových) v takřka moderních kategoriích je sice poněkud ahistorické, ale s rezervou akceptovatelné. Zaměření na zdůrazňování základních náboženských ctností se dalo pochopitelně předpokládat. Nemá smysl jít tu do detailů, ale přesto neuškodí upozornit na několik samostatných okruhů, kterými se výchova měla ubírat: Tak je to především *doctrina*, čímž se mínilo intelektuální vzdělávání adeptů počínaje naučením se číst (a jistě i psát) a vedením k samostatnému způsobu scholastického uvažování. Druhým okruhem pak byla *disciplina*, kladoucí důraz na morální normy chování. Dále byly na programu maximy náboženského charakteru: zbožnost, zachovávání církevních obřadů, ale nezapomínalo se ani na vzdělání právnické a zejména také na kontakty s okolím, především kleriky a (ne) překvapivě na vědomosti o správních a finančních záležitostech.

Z četby knihy získává čtenář dojem, že málo prostoru bylo u dvora vyhrazeno praktickým dovednostem, zejména pokud jde o každodenní potřebu každého vládce (nejen ovšem světského), totiž o znalost umění vojenského, jízdy na koni a získání a udržování potřebné „fyzické kondice“, včetně životosprávy. To v podání Föllerové podle mého soudu poněkud zaniká, i když jejich uplatňování bylo jistě častější potřebou, než různé aspekty činnosti intelektuální. Ostatně hovoří se tu – jak již naznačeno – o znalosti čtení (a ovšem rovněž předpokládané znalosti psaní), ale nikde jsem v knize nenašel bližší informaci o knihách, které by byly v majetku kohokoliv z královské rodiny, i když jistě bylo možno se obracet nejen na pařížskou univerzitu, resp. její rozvíjející se koleje, a ovšem i na různé starobylé kláštery (ostatně opatství v Corbie je výslovně zmínováno jako krátkodobý hostitel dvora už za Ludvíkových předchůdců). O knihách, které by patřily duchovním rádcům královské omladiny ani nemluvě. Postrádají se také jinak, zejména ovšem později, hojná lékařská konsilia.

Ale upozornění na tuto práci má i bohemikální konotace v tom smyslu, že alespoň některé aspekty výchovy příštího panovníka mohly být jako obecně platné v západním křesťanství rámcově aplikovatelné i jinde než ve Francii, tedy i v Čechách. Existence Knížecího zrcadla na pražském dvoře či v jeho prostředí (podle toho přikloníme-li se k teorii Steinerherzové, či Novákové) tu je v každém případě důležitým svědectvím. Jistou indicii přidává i autorka této knihy, když závěrem, podávajíc soupis rukopisů s výchovnými díly, která směřují k mladému Ludvíkovi, uvádí také jeden český sborník (rukopis pražské kapituly sign. N XXXI), jenž mj. obsahuje „Liber

eruditionis principum“ s kolofónem, jenž si zaslouží citaci: *Scriptoris munus sit bos aut asinus unus*.

Ivan Hlaváček

Tomasz JUREK

Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich

(= Dzieje Archidiecezji Poznańskiej, Tom 1) Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 2018, 664 s., ISBN 978-83-232-3353-4.

Historie poznaňského biskupství už v minulosti neunikla značnému badatelskému zájmu (Józef Nowacki aj.), přesto si množství nových poznatků, nejen k vlastnímu biskupství, ale k celému dobovému jevišti, zaslouží opakovanou a moderně zpracovanou pozornost. Již osoba Jordána, „prvního biskupa v Polsku“, se setkala s řadou interpretací. Je dosvědčen k roku 968, tedy několik dekád před vznikem hnězdenské církevní provincie s věncem nově zřizovaných biskupství, vstupujících do života okolo roku 1000. O to víc se nabízí úvaha o smyslu zřízení episkopálního centra ve velkopolské Poznani, která fungovala i jako rezidenční místo prvních Piastovců. Proto Tomasz Jurek vcelku logicky pojímá objekt svého zájmu v kontextu širokých historických vazeb, provázaných zejména s úvodními etapami polského středověkého *regnum*, svázaného zejména s Měškem I. a Boleslavem Chrabrým. Autor se analyticky věnuje právě prvnímu a velmi podstatnému úseku trvání poznaňského biskupství. Téma, nedílné související se vzmachy i útlumy rané piastovské monarchie, si to ostatně zaslouží. Jakýmsi dílčím optickým předělem se tradičně jeví „najazd Brzetysława“ a jeho rozporuplné hodno-

cení v české a polské, ale i německé literatuře. Tomasz Jurek se kloní spíše k roku 1039 (připomíná i obvyklé polské datování 1038) a k přirozeným důsledkům válečných událostí počítá i následnou a zřejmě dost intenzivní lidovou reakci spojenou s anti-christianizačními prvky, která dokresluje představu skutečné monarchické krize (ve spojení s vývojem v Čechách a Uhrách se dá říci systémové krize). Komparativní náměty s českým prostředím se nabízejí zejména v otázce rozvoje diecézních struktur, vedle sítě drobných kolegiát. Jurek také poukazuje na vcelku zřetelně se rýsující fakt, že svatyněmi byly vybaveny především kastelánské správní hrady a také výraznější trhovářská místa (s. 161–168), tedy podobnost s přemyslovskou monarchií nikoliv náhodná. I díky tematickému rozběhu, dané stoupajícím množstvím pramenných dokladů, volí autor poněkud jinou skladbu v pasážích o vrcholném a pozdním středověku. Soustřeďuje se na několik vyhraněných okruhů, začínaje geografickým a historickým rázem poznaňského regionu, jeho symboly (patroni, katedrála, relikvie sv. Petra) až po důkladně zpracované územní vymezení diecéze, tak jak se pod vlivem okolností měnilo a posouvalo. To je rozvedeno i v kartografickém provedení. Autorův zájem se poté přenáší na poznaňské biskupy a jejich místo nejen v organizaci vlastní diecéze, ale rovněž na jejich politickou roli v historii regionu i v celopolských souvislostech. Vztah biskupa k městu Poznani a ostatním velkopolským městům, jeho pozice vůči hnězdenskému metropolitovi i dalším okolním biskupům patří k dílčím výsečím těchto kapitol, které přerůstají v obraz skladby a fungování jednoho z nejvýznamnějších pilířů polské středověké *ecclesiae*. Odtud již text míří k orgánům jednak biskupa, jednak

diecéze včetně dohlížecích episkopálních pravomocí. Konsistoř, vikáři, oficiálové a zejména katedrální kapitula. Samozřejmě je tu tematizována i katedrální škola, jedna z předních kulturních center středověkého Poznańska, k tomu biskupův dvůr, biskupova kancelář i dómský poklad, archiv a knihovna. To se již dostáváme na práh raného novověku, především se však opět nabízí komparace s českými poměry, ať v Praze nebo Olomouci, pro mladší období od poloviny 14. století i v Litomyšli. Inspirací je v Jurkově kompendiu celá řada, některá více, některá méně srovnatelná s příbuzným českým milieu.

Ilustracemi pěkně vybavené a řemeslně dobře zvládnuté dílo (pro hlubší zájemce důkladný poznámkový aparát pod čarou) je především koncepčně promyšlené, nejsou to „dějiny pro dějiny“. Autor nabízí odpovědi nejen pro vlastní poznaňské biskupství, ale pro řadu souvisejících mediálních námetů. Knihu vybavenou rejstříky v závěru doplňují dvě rozsáhlé textové a podobně i kartografické přílohy, resp. prakticky vyčerpávající bibliografie, která dobře poslouží nejen k historii biskupství.

Josef Žemlička

jazyků, tedy s konkurencí latiny s češtinou a němčinou. Autorka se snaží zkoumat stav kultury písma v dlouhém řetězci větších i menších měst, ležících spíše než v pohraničí (border) mimo jádro českého státu. Činí tak pro dobu, kdy se v městech dramaticky rozšiřovala „komunita gramotných“, tedy písařů, kdy monopol latiny nejen v běžné písemné komunikaci, ale i v zápisu do městských knih prolomila čeština i němčina, kdy v městské společnosti zdomácnělo písemné pořízení a kdy si městské knihy pořizovala i menší města. Zároveň to – i z praktických důvodů – byl čas nástupu dobově „moderních“ typů písma. Autorka na tyto skutečnosti poukazuje, charakterizuje městské knihy, jejich písmo, kanceláře, písaře a na konkrétních příkladech ukazuje individuální morfologii písma jejich rukou. Z české periferie pak dokonce stručně obrátí zrak i na Prahu a na pronikání humanistického písma v srdci království. Škoda jen, že místo kulturně historického shrnutí výsledků autorčina bádání následuje v druhé polovině publikace (s. 123–193) jen paleografická čítanka fotografických ukázek písma jednotlivých knih a písařů.

Jiří Pešek

Hana PÁTKOVÁ

Script in town books in late medieval Bohemia. The development of script at selected border sites 1420–1520

Budapest, L'Harmattan 2017, 207 s.,
ISBN 978-2-343-11641-9.

Knihla zkoumá písma používaná na sklonku středověku v kancelářích vybraných českých (v zemském smyslu) měst. Svoji roli hrál fakt, že se ve zkoumaných městech oné doby setkáme s impaktem národních

Petr MAREŠ (ed.)

Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýše a Egerberku z let 1570–1596.

(= Prameny k českým dějinám

16.–18. století. Řada B = Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Series B, sv. 6) České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2015, 766 s., ISBN 978-80-7394-524-4.

Šlechtická korespondence patří mezi významné historické prameny, které umožňují nahlédnout do zákulisí velkých dějin, stejně jako do všedních starostí a rodinných kontaktů pohledem jejich přímých účastníků či pozorovatelů. Základním problémem, zejména pak pro starší období dějin, je však míra dochování těchto písemností. Unikátní a badatelsky dosud jen částečně vytěžený fond korespondence a dalších archiválií se dochoval v rámci roudnického archivu knížecí rodiny Lobkowiczů. Edičního zpracování se již dříve dočkaly například soubor korespondence rytíře Karla Častovce Myšky ze Žlunic¹ či rodinné dopisy mezi Polyxenou z Lobkovic, rozenou z Pernštejna, a jejím druhým manželem, nejvyšším kancléřem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic². Také

rozsáhlá edice listů rytíře Albrechta Pětipeského z Chýše a Egerberka, kterou stejně jako právě připomenuté dopisy Karla Častovce zpracoval Petr Mareš, se opírá o roudnický lobkowiczský archiv. Z něj pochází významné jádro písemností, jež je doplněno o jednotlivosti z jiných archivních fondů.

V úvodní studii Mareš nejprve představuje Albrechta Pětipeského, jehož osudy nazírá právě prostřednictvím nových poznatků z editovaných dopisů. Po stručném genealogickém přehledu rytířské rodiny Pětipeských v 16. a 17. století (doplněném přehlednými rodokmeny na s. 674–678) se autor zastavuje u Albrechtových sourozenců, zejména pak u Václava Odolena (s. 9–12). Ten byl společně s Albrechtem společensky nejaktivnějším příslušníkem rodu a zakladatelem jeho blahotické větve. Další oddíl je věnován Albrechtově manželce Barboře, rozené Hrušovské z Hrušova, s níž se Pětipeský oženil 13. listopadu 1569 ve Slaném. Autor zde upozorňuje na zajímavou skutečnost, že Albrecht v té době nebyl držitelem žádného pozemkového majetku (vlastnil finanční prostředky v podobě hotovosti a dluhopisů), avšak zastával zajímavé společenské postavení. Byl stolníkem na dvoře arciknížete Ferdinanda Tyrolského, královského místodržícího v Čechách. Usadil se až v souvislosti s koncem Ferdinandova českého působení, s nímž je spojen začátek jeho pozemkových transakcí. Těm je věnován druhý oddíl úvodu.

Někdy mezi lety 1568 až 1570 koupil Albrecht za 1950 kop grošů českých statek Hnidousy. Šlo o manské zboží náležející

1 Petr MAREŠ (ed.), *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000.

2 Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*. (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století. Řada B = Documenta

res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Series B, sv. 1), České Budějovice 2005.

ke Křivoklátu, jehož zástavním majitelem byl rovněž Ferdinand Tyrolský. Ani s jeho vlivnou podporou se však Albrechtovi nepodařilo tento majetek získat do dědičné držby. Zřejmě proto jej již v roce 1572 prodal a přesídlil na Cetno v Bolešlavském kraji. Zde Mareš sleduje postupné scelování statku a krátkou držbu sousedního Malkova. Obě zboží však Albrecht postupně prodal v souvislosti s budováním nové majetkové základny. Tou se od roku 1577 stalo městečko Byšice s příslušenstvím, k němuž Albrecht získal ještě Horní Přívory a Bosyni. Podle nového sídla se také tato rodová větev Pětipeských nazývala byšickou. Podrobný popis těchto transakcí včetně popisu jednotlivých statků s jejich příslušenstvím se nachází na s. 31–40.

Ve třetím oddílu se Mareš zabývá Albrechtovým působením ve dvorských, královských a zemských službách. Dokládá zde, že po odchodu od dvora Ferdinanda Tyrolského upřel Pětipeský svoji pozornost k zemským institucím. Jako jeden z prvních členů rodu byl politicky aktivní a pravidelně se účastnil zemských sněmů. Na nich byl často volen do funkce relátora (tabulka na s. 49–50) i do některých dalších funkcí krajské správy, vyhrazených rytířskému stavu. Poměrně obsírně se autor zastavuje u úřadu výběrčího posudného, kterou Albrecht v Bolešlavském kraji opakovaně zastával v letech 1574–1588. Třikrát byl rovněž ustanoven hejtmanem Bolešlavského kraje za rytířský stav.

Mareš pak podrobně pojednává o Albrechtově kariéře v zemském vojsku, s nímž se zúčastnil tzv. patnáctileté války s Osmanskou říší. Sleduje vojenské schopnosti byšického rytíře a jeho vzestup, který se v roce 1596 završil Pětipeského jmenová-

ním plukovníkem s povinností naverbovat pluk o tisíce rejtarech v žoldu generálního sněmu zemí Koruny české. Ještě téhož roku v říjnu však Albrecht Pětipeský nalezl smrt v největší bitvě patnáctileté války u Mezökeresztes. Skonem na bojišti při hrdinském útoku jeho pluku proti Turkům Albrecht v očích současníků naplnil ideál křesťanského rytířství a stal se jeho vzorem. Díky tomu zůstala jeho památka živá a dostalo se jí i několikerého literárního zpracování nejen od současníků, ale rovněž v dalších generacích.

Kritická edice korespondence Albrechta Pětipeského obsahuje celkem 495 písemností z let 1570–1596. Vedle dopisů, které tvoří zásadní část, mezi nimi najdeme také smlouvy, řezané i jiné cedulae, vojenské rozkazy, kšafy či dlužní úpis a výhostní list. Široké spektrum pramenů nechává čtenáře nahlédnout do různých rovin života tohoto rytíře od záležitostí zemských, přes správu majetku, až po udržování rodinných a přátelských vazeb. Editor v úvodním textu připojuje základní popis k podobě a dochování písemností, jejich dosavadnímu badatelskému zpracování. Přibližuje též ediční zásady. Editovaný materiál je řazen chronologicky, každý kus je opatřen pořadovým číslem s anotací, jež obsahuje údaje o autorovi, adresátovi, stručně též o obsahu, dataci a aktuálním místě uložení. Jejich obsah je pak komentován v obsažném poznámkovém aparátu. Za rozsáhlou edicí následuje seznam pramenů a literatury, přehledné rodokmeny rodu Pětipeských v 16. a 17. století a jmenový, místní i věcný rejstřík.

Edice početného souboru listů Albrechta Pětipeského z Chýš a Egerberka, předloženého v kvalitním edičním zpracování, je

cenným příspěvkem k hlubšímu poznání života české předbělohorské šlechty. Ve stejné ediční řadě navíc na Albrechtovu korespondenci volně navazuje ještě rozsáhlejší soubor písemností jeho syna Šťastného Václava Pětipeského, které ve dvou svazcích připravil Miroslav Žitný.³ Obě edice tedy tvoří bezesporu zajímavý celek.

Lukáš M. Vytlačil

Alexandra HAAS

Hexen und Herrschaftspolitik.

Die Reichsgrafen von Oettingen und ihr Umgang mit den Hexenprozessen im Vergleich

(= Hexenforschung, Bd. 17)

Bielefeld, Verlag für Regionalgeschichte
2018, 319 s., ISBN 978-3-7395-1107-8.

Hlavním objektem zájmu knihy, původně saarbrückenské disertace, se staly rozsáhlé čarodějnické procesy, které v 16. a 17. století probíhaly v říšském hrabství Oettingen ve Švábsku (nyní Bavorsko). Jedním z autorčiných záměrů bylo ověřit nedávno formulovaný názor, že hlavním dějištěm honů na čarodějnice na území Říšskoněmecké říše byla malá teritoria se slabou vládou, málo rozvinutou správní strukturou a nanejvýš

dvojinanční trestní justicí, jakými byla právě říšská hrabství. Těch bylo na počátku 16. století cca 140. V souvislosti s nimi Haasová píše o „deficitních státech“, jejichž představitelé se snažili vytvářet obraz suverénního vládce „en miniature“, a proto mnohdy uskutečňovali bezohlednou mocenskou politiku. Autorka vycházela především z rozsáhlého výzkumu pramenů soustředěných v rodovém archivu knížat Oettingen-Wallerstein v Harburgu, který se svými cca 5000 běžnými metry archiválií patří k největším soukromým archivům v Německu.

Čarodějnické procesy v hrabství Oettingen v 16. a 17. století sledovala Haasová na pozadí neustálých vlastnických změn, rozdělování a scelování hrabství mezi jednotlivými příslušníky a větvemi rodu Oettingenů. První případy pronásledování provozovatelů magie lze na zkoumaném území zaznamenat na počátku 16. století. V hrabství koncem 15. století patrně krátce pobýval i autor Kladiwa na čarodějnice Heinrich Kramer-Institoris. V letech 1503–1573 podle autorčina zjištění proběhlo v hrabství Oettingen 306 řízení pro čarodějnictví a kouzelnictví, přičemž se vždy jednalo o jednotlivé procesy. Série hromadných či masových čarodějnických procesů zasáhly pak zkoumané teritorium v letech 1574, 1589–1594, 1611–1614, 1627–1631 a 1673 a vyžádaly si 227 obětí, z nichž 218 bylo popraveno a devět zemřelo ve vězení. Většina z uvedených procesních sérií časově spadala do kulminační fáze (většinou vymezované lety 1590–1630) honů na čarodějnice na území Říšskoněmecké říše.

K poslední popravě pro čarodějnictví došlo v hrabství Oettingen roku 1673. Ta znamenala zároveň faktický konec zdejších čarodějnických procesů. V průběhu 18. století

3 Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století. Řada B = Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Series B, sv. 7/1), České Budějovice 2015; M. ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století. Řada B = Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Series B, sv. 7/2), České Budějovice 2016.

bylo zde možné zaznamenat již jen ojedinělé případy vyvolávání ďábla a praktikování různých pověr, jež nedospěly do stadia soudního projednávání. V souvislosti s relativně časným koncem čarodějnických procesů v hrabství Oettingen se autorka zamýšlí nad tím, do jaké míry mohl být skeptický postoj oettingenských hrabat vůči pronásledování ovlivněn skutečností, že hrabě Ernst II. Oettingen-Wallerstein (1594–1670) a jeho syn Wolfgang IV. (1629–1708) zastávali ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století dlouhá léta úřad prezidenta Říšské dvorské rady ve Vídni a také několik dalších katolických příslušníků rodu působilo ve stejné době u té samé justiční instituce.

Na otázku, nastolenou úvodem, odpovídá autorka nejednoznačně: poukazuje na velmi rozdílné a časově proměnlivé postoje jednotlivých větví hraběcí dynastie Oettingenů k honům na čarodějnice. Připouští také, že intenzita pronásledování závisela i na osobních postojích a konfesijní orientaci jednotlivých vládnoucích hrabat, mezi nimiž se vyskytovalo mnoho osob se skeptickým postojem k čarodějnickým procesům, avšak vyhranění odpůrci pronásledování byli spíše výjimkou.

Monografie A. Haasové představuje zajímavý, pečlivě zpracovaný a cenný srovnávací regionální příspěvek k dějinám raně novověkých evropských kouzelnických a čarodějnických procesů.

Petr Kreuz

Karin PÁTROVÁ

Hrdelní zločiny na brandýském panství v 16.–18. století

Brandýs nad Labem – Stará Boleslav
– Praha, Kamil Voděra, Foto-grafika –
Státní oblastní archiv 2018, 120 s.
+ 8 nečísl. s. barevných příloh,
ISBN 978-80-88148-28-9.

Populárně vědecká monografie K. Pátrové je věnována trestnímu soudnictví a kriminalitě na středočeském panství Brandýs nad Labem v raném novověku. Autorka se při jejím zpracování mohla mimo jiné opřít o výsledky svých vlastních nedávných výzkumů brandýského městského soudnictví. V první části knihy Pátrová přibližuje městské soudnictví a výkon trestního práva především ve městě Brandýs nad Labem, které bylo od roku 1547 správním centrem komorního panství. Všímá si přitom též brandýských vězení, popravíšť a osob tamějších katů.

Ve druhé části (s. 47–106) autorka zachytila ve čtrnácti kapitolách obsahově zajímavé trestní, resp. kriminální případy z období od druhé poloviny 16. do konce 17. století, které byly projednávány městským soudem v Brandýse, soudem hejtmána brandýského panství a také městskými soudy městeček Čelákovice a Kostelec nad Labem. Zpracované případy dobře ilustrují komunikaci i vzájemnou interakci hejtmána, dalších úředníků brandýského panství a České komory s místními hrdelními soudy, zejména s městským soudem v Brandýse, a také s pražským apelačním soudem. Některé z podchycených případů představují zároveň poměrně významný příspěvek k poznání určitých specializovaných typů raně novověké kriminality. To se týká zejména skutkových podstat deliktu magie (kouzelnictví) v 17. století (s. 47–49 a 79–81)

a vyšetřování případu uměle vyvolaného potratu v 70. letech téhož století (s. 83–86). Pozornost si zaslouží i autorčina zjištění o spolupráci a interakcích soudů na brandýském panství se soudem Starého Města pražského ve druhé polovině 16. století (s. 95–102).

Textovou část práce uzavírá jednostránkové anglické resumé (s. 107). Následuje přehled použitých archivních i dobových tištěných pramenů, edicí a literatury, soupis vyobrazení, seznam použitých zkratk a místní rejstřík. Publikace je vybavena barevnou obrazovou přílohou a více než třemi desítkami černobílých vyobrazení. Zdařilá populárněvědní monografie zároveň v ničem podstatném neslevuje ze stávajících standardních nároků kladených na původní vědeckou práci o dějinách trestního soudnictví a kriminality.

Petr Kreuz

Albert SCHWEITZER

Johann Sebastian Bach

Překlad Denis Jerie, předmluva
k českému vydání Stanislav Bohadlo.
Praha, Editio Karez 2017, 692 s.,
ISBN 978-80-905117-4-3.

Albert Schweitzer (1875–1965) patří mezi pozoruhodné osobnosti 20. století s takřka renesanční šíří zájmů. Během svého devadesát let dlouhého života zanechal stopu hned v několika různých oblastech. Po doktorátu z filosofie a teologie pracoval jako kazatel a teolog, v roce 1902 se stal docentem teologie. Vedle toho se od dětství věnoval rovněž hudbě. Vystudoval hru na varhany na proslulé pařížské konzervatoři u varhaníka a skladatele Charlese–Marie Widora a čas-

to koncertoval (v letech 1923 a 1928 také v Praze). Zásadním životním milníkem se stalo rozhodnutí věnovat se medicíně (1905). Když Schweitzer roku 1912 absolvoval lékařské studium, rozhodl se ukončit kariéru teologa a odešel do Afriky. Působil v misijní stanici v Lambaréné v Gabonu, kde v roce 1927 založil novou nemocnici. Po válce se spolu s Albertem Einsteinem stal výraznou tváří odpůrců proti jadernému zbrojení a roku 1952 získal Nobelovu cenu míru.

Schweitzerovo obdivuhodné dílo však sahá také do oblasti hudebních dějin či muzikologie. V roce 1905 vydal ve francouzštině svoji knihu o Johannu Sebastianu Bachovi, kterou o tři roky později publikoval v rozšířené podobě německy. Cenná nebyla ani tak její biografická část, která vycházela ze starší biografie od Philippa Spitty, ale analytické a sémantické rozbory Bachových děl. Zde Schweitzer reagoval na ideové polemiky mezi zastánci absolutního hudebního umění, prezentovaného Johannesem Brahmem či Antonínem Dvořákem, oproti hudbě programní, jejímž čelným představitelem byl Richard Wagner.

Schweitzer jako první odkryl Bachův obraz v celé komplexnosti nejen jako autora absolutní hudby, ale též jako komponistu, který úzce propojuje slovo a jeho význam s hudební kompozicí a jejími prostředky. Vydání přitom využil svých znalostí evangelické teologie, o které svoje výklady opřel a zasadil je do širokého kontextu předcházejícího vývoje nejen od počátku wittenberské reformace Martina Luthera, ale ke křesťanské hudbě, biblickým významům a náboženské tradici vůbec. Schweitzer svým analytickým výkladem zásadně vstoupil do tehdy probíhající hudebně-estetické diskuse a pro moderní dobu tímto dílem otevřel prostor ke

komplexnímu porozumění Bachovým oratoriím či kantátám, u nichž je zhudebněný text zásadním nositelem významu.

Pečlivý český překlad tohoto rozsáhlého díla připravil překladatel Denis Jerie. Důležitou roli pro výslednou podobu textu z odborného hlediska měly konzultace s hudebním vědcem Stanislavem Bohadlem, neboť překladatel v „Doslovu“ uvádí, že není profesionálním hudebníkem, ani muzikologem. Text doprovází nejen jmenný rejstřík, ale rovněž rejstřík hudebních děl, což je u práce analytického typu velmi cenná orientační pomůcka. Ačkoliv je dnes Schweitzerovo dílo o Johannu Sebastianu Bachovi v mnoha ohledech již překonané, náleží mu přesto významné místo v dějinách hudební historiografie jako milníku ve vývoji pohledu na osobnost a odkaz jednoho z nejvýznamnějších hudebních skladatelů vůbec.

Lukáš M. Vytlačil

Guido CARRAI

Maria Amalia, duchessa di Parma e Piacenza 1746–1804 / Marie Amálie, vévodkyně z Parmy a Piacenzy 1746–1804

Praha, Eleutheria 2018, 242 s.,
ISBN 978-80-270-3974-6.

V loňském roce vyšla v zrcadlovém italsko-českém vydání monografie, věnující se parmské vévodkyni Marii Amálii, rozené rakouské arcivévodkyni. Napsal ji historik umění Guido Carrai, autor studií o architektuře a divadle. Rodák z Florencie se dlouhodobě věnuje umění v Čechách: V roce 2007 publikoval studii *Architektura a diplomacie: Giovanni Pieroni, medicinský zpravodaj u generála Valdštejna* ve sborníku vydaném k výstavě „Albrecht z Valdštejna

a jeho doba“. Dále se zaměřil na výzkum děl italských architektů P. A. Mattioliho a N. Sebregondiho.

Kniha přináší životopis rakouské arcivévodkyně Marie Amálie, osmého dítěte uherské a české královny Marie Terezie a císaře Františka Štěpána. Jako většina z dcer panovnického páru byla Marie Amálie zapojena do rakouské dynastické politiky, která se orientovala na upevnění spojení s bourbonskými dvory v Paříži, Madridu, Neapoli a Parmě. Nebylo jí dopřáno vdát se za bezvýznamného příslušníka falcké dynastie, musela si vzít svého o pět let mladšího švagra, parmského vévodu Ferdinanda. Na parmském dvoře se extrovertní a dominantní vévodkyně „nevhodně“ pletla do politiky, intenzivně se věnovala lovu a po narození dědice příliš nedbala na manželskou věrnost. Na konci 18. století se musela vyrovnávat s důsledky napoleonské expanze do severní Itálie, s anexí Parmy i s předčasnou smrtí manžela v roce 1802. Za místo exilu jí byl určen Pražský hrad.

V úvodu životopisné studie jsou zhodnoceny nevydané prameny a základní zdroje, nicméně místo popsaní metod se autor přihlásil k úkolu revidovat „příliš kruté“ odsudky jiných historiků. (Kapitolu „Marie Amálie Habsbursko Lotrinská v dokumentech Státního archivu v Parmě“ sepsal italský kurátor výstav a knihovník zaměřený na katalogizaci sbírek kulturního dědictví Graziano Tonelli.) Text knihy je strukturován chronologicky, ale nemá závěr, kde by autor shrnul nové poznatky a nová hodnocení.

Text zatěžují příliš dlouhé citace z nevydaných dokumentů. Například instrukce Marie Terezie dceři před odjezdem do Parmy v první kapitole (s. 159–166) nebo podobná pravidla z roku 1772 ve třetí kapitole (s. 182–189) jsou otištěny v úplnosti, aniž

je autor podrobil kritice či komentoval. Naopak pobytu v Praze (prosinec 1802 – červen 1804) je věnována bohužel poměrně nerozsáhlá šestá kapitola (s. 221–224). Text doplňují poznámky za kapitolou s odkazy na prameny a s místy rozsáhlými komentáři. Seznam vydaných pramenů a literatury není seřazen abecedně a chybí v něm citace archivů.

Úroveň knihy velmi poškozuje nekvalitní a chybný překlad z italského originálu, který vypracovala Lady Frédy. Je očividné, že překladatelka nemá zkušenosti s překlady vědeckých studií a že se neorientuje v terminologii světa dynastií, elity a politiky 18. století. Text nadto očividně neprošel recenzním řízením kompetentního historika, který by mohl opravit překladatelské chyby. Jako příklad uveďme, že neexistovaly tituly jako „císařská infantka“ nebo „princ volič“. Pro akt schválení sňatku mezi příbuznými se běžně používá termín dispens a nikoliv „výjimka“. Překladatelka si také plete „ministry“ s vyslanci, u jmen panovníků a šlechticů občas použila chybnou předložku („de Heister“, „Carlo di Zweibruken“, „kníže di Boisgelin“). Nápadná je také nedůslednost při překladu jmen, neboť někdy je správně překládá do českého jazyka, jindy ponechává italskou verzi, např. parmský vévoda Filip je „don Filippo“.

Znepokojivé je, že Frédy neověřovala ani ustálené překlady historických událostí, jako je válka o rakouské dědictví, kterou přeložila jako „válka rakouské poslušnosti“. Podobně zkomolila názvy území či paláců („Zweibruken“, „Laxembourg“, „náměstí Katedrály“) nebo názvy titulů („státní poradce“). Jindy psala o „indexu lidové popularity“, nebo nazvala vévodský pár „vévody“. Jak by mohl poslední modenský vévoda, jehož dcera si vzala bratra Marie Amálie, pocházet z rodu „Habsburků-d'Este“? Zatím-

co historické dokumenty Frédy přeložila, literární díla ponechala v originále (s. 181, 196–200). Text je zatížen i stylistickými a gramatickými pochybeními („žádají vel-vyslanci... jménem infanta Ferdinanda Parmského vévody ruku...“; „Byl natolik prozíravý, že okamžitě pochopil závislost obou infantů na slabých příjmech a výnosech, snažil se je brzdit a spravovat, ne-li je porazit.“).

Knihy vyšla ve velmi kvalitním provedení, v pevné vazbě a s rozsáhlou fotografickou přílohou, věnovanou portrétům Marie Amálie a obrazů míst, kde žila. Luxusní vydání je bohužel poškozeno absencí kvalitního úvodu a závěru i zcela neprofesionálním překladem.

František Stellner

19. a 20. století

Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA
*Nobilitas Iudaeorum. Židovská
šlechta střední Evropy v komparativní
perspektivě*

Praha, Agentura Pankrác 2018, 783 s.,
ISBN 978-80-86781-35-8.

Rozsáhlá práce o udílení šlechtických titulů osobám židovské víry nebo – posléze – též pouhého původu ze židovského prostředí se dělí na výkladovou část, jejímž autorem je Jan Županič (s. 6–244) a rozsáhlou ediční přílohu, kterou přesně připravil a stovkami nákrešů příslušných erbů, resp. příslušnými rejstříky, doplnil Michal Fiala (s. 245–774). Jan Županič se problematice nobilitovaných elit (s vynikajícími znalostmi genealogicko-heraldické povahy) věno-

val již v řadě důkladných pramenných prací, přičemž důraz vždy kladl na sociálně-historickou a politicko-historickou stránku problematiky. V anotované knize k tomu přistupuje problematika židovské emancipace, utváření moderních židovských elit a samozřejmě charakteristika a analýza překážek, které – doslova draze placené – sebereprezentaci židovských, zejména finančních a obchodních, posléze i dalších profesionálních elit kladla společnost „dlouhého“ 19. století. Autor přitom záslužně (a pro své velké téma nutně) překračuje horizont českých zemí a jako základ rozsáhlých rešerší i výkladu bere celé „dědičné země a Rakouské císařství“. Jen tak je totiž možno skutečně pochopit a vysvětlit fenomén židovských nobilitací a dát ho do relevantní souvislosti s postavením židovských „finančních baronů“ (ale kupříkladu také pokřtěných židovských filantropů, nobilitovaných papežem).

Práce má ale ještě jedna základně důležitý aspekt, a tím je komparace: Županič na jedné straně ukazuje vůči židovskému obyvatelstvu (při všem obvyklém antisemitismu) blahovolné Rakousko, jehož císař tradičně reagoval na nobilitační návrhy kladně a poskytl šlechtictví stovkám židovských zájemců. Do protikladu k němu staví diametrálně odlišnou situaci v německých částech dožívající svaté říše římské a zejména pak od roku 1871 v hohenzollernském císařství. Zde prošlo jen několik výjimečných návrhů na nobilitaci významných a bohatých židovských osobností, a to především (do roku 1870) v malých německých státech. Zásadní roli přitom nehrál jen a výlučně silný pruský, případně saský luteránský antisemitismus. Podobné poměry panovaly i v katolickém Bavorsku.

Takováto geograficky široká a strukturovaná komparace, nadto příslušně reflektovaná

v Županičově výkladu, nabízí přímo vzorový příklad postihnutí (*sub specie* špičkové „elitnosti“ zkoumaných osob samozřejmě relativně úzkého, ale zato v dobové optice mimořádně exponovaného) závažného a obecného problému na ohromném středoevropském horizontu (od Baltu k Adrii, od francouzských hranic bezmála k Petrohradu). Sledovaná problematika povyšování židovských prominentů do šlechtického stavu je přitom kompetentně vložena do širšího dějinného kontextu. Za knihou stojí ohromný archivní výzkum (Praha, Vídeň, Berlin, Mnichov, Vatikán atd.) a neméně velký kritický a interpretační výkon. Jedinou „koncepční vadou“ knihy je její publikování v českém jazyce. Bylo by dobře, kdyby tuto „maličkost“ co nejdříve odstranilo nejspíše anglické nebo německé vydání této zajímavé a elegantní knihy.

Jiří Pešek

Barbora OSVALDOVÁ –
Jana ČENKOVÁ
*Česká publicistika mezi dvěma
světovými válkami*

Praha, Academia 2017, 204 s.,
ISBN 978-80-200-2754-2.

Impulsem k sepsání práce o československých novinářích, novinách a časopisech v období 1918–1938 se Barboře Osvaldové a Janě Čenkové patrně staly opakované odkazy na kvalitu meziválečné československé publicistiky v současné žurnalistice. Autorky pojaly knihu jako základní informaci o novinářských žánrech a jejich hlavních autorech, jíž předchází obecnější pohled na celou meziválečnou žurnalistiku. V první části knihy konstatuje Osvaldová několik

základních skutečností: Mezi válkami procházeli čeští žurnalisté různými periodiky a nebylo výjimkou, že zároveň přispívali i do konkurenčních tiskovin. Těch bylo značné množství a autorka se rozhodla, že nebude podrobně sledovat celé spektrum periodik s jejich náklady, také proto, že některá vycházela jen krátce pro velmi omezený okruh čtenářů. Vybrala jen základní tituly a nejrozšířenější žánry, přičemž zdůraznila úzkou spjatost meziválečné žurnalisty s politickými stranami, dědictví to předcházejícího období. Strany přitom paradoxně nemohly noviny vlastnit, což ovšem jejich vlivu na tiskoviny nijak nebránilo.

Tento vliv byl patrný zejména v komentářích, tedy žánru, jemuž Osvaldová věnovala velkou pozornost. Formu, již jeho prezentaci zvolila, zachovala pak i v případech úvodníku, fejetonu, soudničky či reportáže. Vždy žánr krátce charakterizovala, pak představila jeho hlavní autory a periodika, pro něž ten který autor psal. V kapitole s titulem „Ženská stopa“ psala o novinářkách: zde nemohou chybět jména Olgy Fastrové a Mileny Jesenské.

Druhá část knihy z pera Jany Čenkové, obsahuje informace o české kulturní a literární publicistice, kulturních rubrikách novin a jejich autorech, nakladatelských časopisech, levicově orientovaných kulturních a literárních časopisech či uměleckých uskupeních, katolických autorech a jejich tribunách či listech pro umění a kritiku. Autorka sem umístila též medailonky Františka Xavera Šaldy a Arne Nováka. Všechny informace jsou v knize podávány velice úsporně a mohou sloužit jen pro základní orientaci. Další poučení budou muset čtenáři hledat v literatuře uvedené v přípojeném seznamu.

Josef Opatrný

Helena MANDELOVÁ

Můj táta Josef Kafka. Litograf, fotograf, neznámý hrdina a Obrana národa

Praha, Helena Mandelová 2018, 175 s., ISBN 978-80-270-4142-8.

Historici zabývající se dějinami našeho protinacistického boje za druhé světové války často jen se zatnutými zuby hledí na to, jak leckdy zcela nenávratně mizí památky na tuto kapitolu našich národních dějin, uchovávané v rodinách aktérů tohoto zápasu. Výměna generací je bohužel nezřídkada doprovázena likvidací této dokumentace, která už někdy mladé generaci nic neříká. Není třeba zdůrazňovat, o jak velké ztráty tady jde.

Tím více musí srdce historika zaplesat nad knihou Heleny Mandelové o jejím otci Josefu Kafkovi. Vstupní kapitoly zpracovávají historii rodu a poté vlastní životní osudy litografa a fotografa J. Kafky, doprovázené bohatým fotografickým materiálem, zpracované na základě jak dochovaných rodinných dokumentů, tak později i prvních vzpomínek autorky. Rok 1939 a německá okupace českých zemí zcela změnily životní cesty J. Kafky i jeho rodiny. 44letý litograf se dal do služeb vznikající vojenské odbojové organizace Obrana národa. Jeho boj proti nacistům, v němž uplatnil zkušenosti ze svého oboru přípravou falešných dokumentů a dalších materiálů pro příslušníky této organizace, však okupačnímu aparátu nezůstal utajen: 13. června 1940 jej zatkl gestapo. Následovaly výslechy, soudní proces, který skončil rozsudkem trestu smrti a po bezvýsledných žádostech o milost popravou 9. července 1943 ve věznici v Berlíně-Plötzensee.

Po stručném souhrnu faktů následuje v knize „řeč dokumentů“, neboť autorka se ne-

spolehla jen na své vzpomínky či na rodinný archiv, ale hledala dále v příslušných archívech, zejména ve Vojenském historickém archivu v Praze, kde jsou uloženy spisy oddělení 255 ministerstva národní obrany, jež vydávalo na základě zákona 255/46 Sb. osvědčení o účasti na národním boji za osvobození. Ty představují nenahraditelný a někdy také jediný zdroj informací zejména o příslušnících domácího odboje a politických vězňích v období druhé světové války. Materiály pak doplnila dokumenty z Národního archivu, který uchovává spisy německého fondu Reichsjustizministerium, týkající se procesů s odpůrci nacistického pořádku. Mandelová však nezůstala jen u vzpomínek na svého otce, ale věnovala pozornost i jeho spolubojovníkům, s nimiž stanul před soudem a jejichž činnost je zdokumentována vedle vzpomínek zejména publikovaným rozsudkem nad celou skupinou z 21. listopadu 1942 a jeho obsáhlým zdůvodněním.

Významnou součástí je pak korespondence uvězněného otce s rodinou, kterou Robert Kvaček ve svém vstupním „zamyšlení historikově“ nad knihou právem považuje za nejcennější. Nejcennější proto, že odráží složitou situaci, danou německou cenzurou, které se pisatelé z obou stran museli přizpůsobit. I přesto se však manželé dokázali navzájem povzbuzovat k překonání útrap a v důvěře v opětovné shledání, a korespondence tak dává nahlédnout do hloubky jejich vztahu i do odhodlání J. Kafky, který tváří tvář smrti dokázal také vymyslet a přinést řadu patentů a objevů v oblasti promítací techniky, jak dokumentují četné návrhy v přílohách. Autorka pak v závěru stručně shrnuje nejednoduché osudy své rodiny po osvobození.

Jedná se o knihu nejen odborně zdatně připravenou, ale také neobyčejně sličnou z hle-

diska typografického zpracování. K tomu závěrem nad řádky této knihy možná jen tiché povzdechnutí: dodnes nemáme syntézu, která by komplexně zpracovala historii Obrany národa jako jedné z největších a klíčových organizací našeho národního odboje.

Jan Němeček

Petr JANEČEK

Mýtus o Pérákovi. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou

Praha, Argo 2017, 359 s.,

ISBN 978-80-257-2315-9.

Prostřednictvím dekonstrukce mýtu o Pérákovi, pro českou společnost čtyřicátých let dvacátého století patrně nejznámější mýtické bytosti, sleduje autor problematiku kolektivní paměti v jejich časových a sociálních proměnách. V obecné rovině jej pak zajímá vztah folkloru, populární kultury a komunikačních médií a jejich závislost na vývoji politické scény. Jeho primárním zájmem je české prostředí, protože však obdoby mýtické figury, skákající v českém podání za druhé světové války po pražských střechách a bojující proti okupantům a jejich domácím pomahačům, nachází i jinde v Evropě, představuje část jeho knihy právě komparace péráka s obdobnými figurami v Německu, Rusku a na Slovensku. Historické kořeny mýtu Janeček nachází až ve Velké Británii poloviny devatenáctého století, kde se Spring-heeled Jack zrodil v lidovém prostředí industrializovaného velkoměsta. Ve stejně industrializovaném, byť nejen velkoměstském, prostředí pak Janeček nachází vhodné podmínky pro šíření pověstí o muži, který se pohybuje pomocí per na nohách, i v prostředí českém. Spatruje přitom v urbánním fantómu (nejenom

v českém případě) produkt kulturní hybridizace, synkretický projev předměstské kultury dělníků spojující diskurz lidové kultury venkova s nově vznikající kulturu dělnickou. V českém prostředí klade tento proces do konce devatenáctého a začátku dvacátého století. Autor zdůrazňuje obtížnou rekonstruovatelnost fenoménu pro absenci orálních pramenů a předsudečnost písemných pramenů se silnou hodnotící tendencí.

Při analýze fenoménu pro období, které ho eminentně zajímá, tedy období druhé světové války, vychází autor z terénního výzkumu, kde hlavním materiálem pro jeho studium byly vedle dobového tisku orální prameny. Výsledkem je etnologická práce folkloristického charakteru s přesahem k historii, literární vědě, kulturním studiím či sociální psychologii.

Josef Opatrný

Jakub DRÁPAL

Defending Nazis in postwar Czechoslovakia. The life of K. Resler, defence counsel ex officio of K. H. Frank
Prague, Karolinum 2017, 213 s.,
ISBN 978-80-246-3730-3.

Drápalova biografie právníka Kamilla Reslera je anglickou verzí úspěšné, originální, na důkladném pramenném výzkumu českých archivů zbudované a čtivě napsané práce o výrazné osobnosti nejen českého právníctví, ale také kultury, vydané již na základě úspěšné disertace česky roku 2014.¹ Resler byl obecně proslulý tím, že byl obháj-

cem *ex officio* K. H. Franka. Autor ale kreslí celý běh života tohoto muže, pro jehož proslulost by stačilo, že jako obhájce ve věcech trestních hájil řadu českých odbojářů v procesech před nacistickými soudy (mj. Irenu Bernáškovou, Františka Berana, Františka Kordu nebo Ladislava Rašína). Po válce pak Resler zastupoval před lidovým soudem osobnosti typu Richarda Bienerta nebo Jiřího Stříbrného. Autor ale líčí i jeho pozdější právní podporu řadě českých umělců (zejména Stanislav Kostka Neumann a jeho rodina), s nímž byl tento pozoruhodný právník a aktivní bibliofil blíže spřátelen. Právnícky je kniha zajímavá vysvětlením Reslerova důrazu na etiku obhajoby i nejhorších zločinců a vykreslením konkrétních rysů poválečného retribučního soudnictví.

Jiří Pešek

Lenka KRÁTKÁ

A History of the Czechoslovak Ocean Shipping Company, 1948–1989. How a Small, Landlocked Country Ran Maritime Business During the Cold War
Stuttgart, Ibidem Verlag 2015, 296 s.,
ISBN 978-3-8382-0666-0.

Lenka KRÁTKÁ

Domovský přístav Praha. Československá námořní plavba v letech 1948 – 1989
Praha, Karolinum 2016, 330 s.,
ISBN 978-80-246-3464-7.

Anotovaná práce si zasluhuje pozornosti a ocenění z několika důvodů. Třebaže (v našich podmínkách zdánlivě okrajové) téma československé námořní plavby bylo již pár-

1 Jakub DRÁPAL, *Poslušen zákonů své země a svého stavu. Kamill Resler – obhájce K. H. Franka*, Praha 2014, srovnej: Nina LOHMANN, *Nové publikace k dějinám protekto-*

rátu Čechy a Morava, ČČH 113, 2015, s. 1052–1060.

krát zpracováno, jednalo se převážně buď o práce částečně memoárového charakteru, nebo studie zabývající se především technickými parametry čs. lodí. Autorka naopak téma přiblížila jako politicko-ekonomický faktor, který byl ovlivněn zásadně dobou, v níž se vyvíjel, tj. v daném případě komunistickým režimem v Československu s jeho ekonomickými principy a především mezinárodními podmínkami studené války. Oba tyto rysy se, jak kniha přesvědčivě doložila, výrazně promítly i do vývoje snah o vlastní čs. námořní dopravu. Pokusy o tuto složku obchodních aktivit sice existovaly již v časech meziválečné republiky, podmínky po roce 1945, resp. 1948 tomuto úsilí však vtiskly zcela jinou podobu. I komunistický stát se od poloviny padesátých let pokoušel, byť zpočátku jen váhavě, budovat vlastní malou flotilu, v čemž, dodejme, nebyl vnitrozemských státem jediným. Její počáteční výstavba však souvisela především se snahou ČSR (resp. ČSSR) napomoci nedávno etablovanému komunistickému režimu v Číně prolomit mnohostrannou blokádu, kterou na něj uvalily USA a část jejich spojenců. S jedinou výjimkou tedy první lodě s československou vlajkou fakticky řídily čínské posádky, i když Praha a Peking podepsaly v r. 1959 formální dohodu o vzniku mezinárodní společnosti pro námořní dopravu.

Teprve od sklonku padesátých let ČSR přistoupila k výstavbě skutečné vlastní flotily, která brzy překročila desítku větších oceánských plavidel. Jak autorka pěkně ukázala, i do jejích dalších osudů výrazně zasáhla „velká politika“: nejprve sovětsko-čínská roztržka (která brzy vedla k útlumu a nakonec ukončení československo-čínské spolupráce), ale také bouřlivé události v čele s konfliktem ve Vietnamu a pochopitelně

i důsledky blízkovýchodního konfliktu 1967. Hlavní vektory obchodních relací, na jejichž realizaci se podílely i čs. lodě (blízkovýchodní, „indický“ a kubánský), pak – s pochopitelnými obměnami – pokračovaly i po roce 1970, kdy se také rozvíjela další výstavba čs. loďstva. Autorka zmapovala nejen technickou stránku tohoto procesu, ale také jeho výsledky ekonomické, v nichž se odrážely často obecné poměry světového námořního obchodu, a v neposlední řadě složku personální včetně důsledků nechal-ně známých normalizačních čistek.

Ačkoliv rezultat podílu čs. flotily na státním zahraničním obchodu nekončil vždy v aktivních hodnotách, svůj význam si námořní plavba udržela až do konce režimu, přičemž není bez zajímavosti, že její důležitou součástí měla být na sklonku režimu opět spolupráce s Čínou, nyní v podobě československo-čínské podniku. V závěru práce si autorka povšimla ještě smutného konce čs. loďstva po jeho privatizaci počátkem devadesátých let. Neblaze do ní „zasáhl“ – podobně jako do dalších takových kauz – Viktor Kožený. Třebaže flotila měla ještě v roce 1996 dvanáct lodí a čtyři další novostavby objednala v Jižní Koreji, byla v následujících dvou letech jako „nevýnosná“ novými majoritními vlastníky prostě rozprodána.

Monografie L. Krátké je nejen zajímavou četbou, ale také dobrou platformou pro další studium. Vedle bohaté bibliografie a odkazů na řadu dosud zcela nevyužitých pramenů kniha obsahuje též soupis všech československých lodí s jejich základními technickými parametry a v neposlední řadě i edici výběru vzpomínek čs. námořních důstojníků a lodníků na jejich služby. Je samozřejmě, že v některých aspektech (např. v souvislosti s exportem, k němuž lodi slou-

žily) mohl být výklad konkrétnější a chybí také jakékoliv srovnání, např. s provozem největší flotily vnitrozemského státu, Švýcarskem. To však knize neubírá na značném přínosu. Je dobře, že vyšla i v paralelním německém překladu.

Jindřich Dejmek

Josef OPATRŇY a kol.

***Vida y obra de Juan Bosch
en el contexto de la historia
de la República Dominicana***

Praha, Karolinum 2017, 136 s.,
ISBN 978-80-246-3533-0.

Drobná, ale zajímavá knížka, která vyšla jako supplementum k řadě Iberoamericana Pragensia, je věnována výrazné postavě karibské politiky i literatury Juanu Boschovi (1909-2001) a spolu s tím i Dominikánské republice (Kolumbově ostrovu Española). Bosch, pro elity latinskoamerické oblasti vlastně typická universální osobnost politika, sociálního vědce, reformního ekonoma, publicisty, historika a vysoce produktivního spisovatele, prožil většinu života v emigraci. Problémem ostrovního státu byla řada diktátorských režimů, závislých na USA. Bosch, ve třicátých letech etablovaný jako úspěšný spisovatel, vstoupil v padesátých letech do politiky. Pád Trujillovy diktatury mu otevřel cestu z emigrace domů a roku 1963 do prezidentské funkce. Potom, co se pokusil o sociální reformy, o uvolnění závislosti na USA a o spolupráci s Castrovou Kubou, byl však záhy s americkou podporou sesazen a v emigraci prožil další čtvrtstoletí. I po návratu do vlasti v roce 1990 v pokročilém věku Bosch opakovaně a neúspěšně kandidoval na prezidenta.

Knihla se snaží ukázat historické předpoklady Boschovy epochy, resp. různé kontexty

jeho života a díla. Sem patří i připomenutí československo-dominikánských vztahů: mezi válkami ryze obchodních, od roku 1942, kdy Dominikánská republika uznala exilovou československou vládu v Londýně, významně partnerských. Zájem ostrovního státu o partnerství trval dokonce i za diktatury v 50. letech, než vše převrstvil nucený československý obrat výhradně ke Castrově Kubě.

Jiří Pešek

Jakub DRÁPAL

Defending Nazis in postwar Czechoslovakia. The life of K. Resler, defence counsel ex officio of K. H. Frank,

Prague Karolinum 2017, 213 str.
ISBN: 978-80-246-3730-3

Drápalova biografie právníka Kamilla Reslera je anglickou verzí úspěšné, originální, na důkladném pramenném výzkumu českých archivů zbudované a čtivě napsané práce o výrazné osobnosti nejen českého právníctví, ale také kultury, vydané již na základě úspěšné disertace česky roku 2014. Resler byl obecně proslulý tím, že byl obhájcem ex offio K. H. Franka. Autor ale kreslí celý běh života tohoto muže, pro jehož proslulost by stačilo, že jako obhájce ve věcech trestních hájil řadu českých odbojářů v procesech před nacistickými soudy (mj. Irenu Bernáškovou, Františka Berana, Františka Kordu nebo Ladislava Rašína). Po válce pak Resler zastupoval před lidovým soudem osobnosti typu Richarda Bienerta nebo Jiřího Stříbrného. Autor ale líčí i jeho pozdější právní podporu řadě českých umělců (zejména S. K. Neumann a jeho rodina), s níž byl tento pozoruhodný právník a aktivní bibliofil blízce spřátelen. Právnicky je kniha

zajímavá vysvětlením Reslerova důrazu na etiku obhajoby i nejhorsích zločinců a vykreslením konkrétních rysů poválečného retribučního soudnictví.

Jiří Pešek

Karel ŘEHKA

Informační válka

Praha, Academia 2017, 218 s.,

ISBN 978-80-200-2770-2.

Kniha pojednává o informační válce ve dvou dimenzích. Na jedné straně přináší přehled informačních válek, či využívání různého druhu informací i desinformací v konfliktech v historii, na druhé se pak zamýšlí nad problematikou informační války v současnosti s extenzí do budoucnosti.

První část publikace popisuje metody a způsoby vedení informační války v podobě různých propagandistických kampaní v době míru i ozbrojených konfliktů v historii počínaje starověkem a středověkem až po dvacáté století. Až do tohoto období autor zmiňuje jen základní momenty a teprve první a druhou světovou válku sleduje podrobněji.

Druhou světovou válku autor prezentuje jako největší boj propagandy v historii válek a konkrétně rozebírá způsoby, jakými vedli propagandu Spojenci a státy Osy. Vyzdvihuje zejména propagandu pomocí rozhlasového vysílání, kde považuje za nejsilnější nástroj vysílání BBC. Pozornost ale věnuje také aktivitám Japonska na tomto poli, kde hrál rozhodující roli Informační výbor vlády složený z novinářů a armádních činitelů, orientující propagandistické akce zejména na Austrálii a Britskou Indii. Jak Japonsko, tak Německo se bránilo propagandistickým akcím protivníka nejen zákazem poslechu

zahraničního vysílání, ale přímo úpravami radiopřijímačů.

V druhé části práce Řehka vysvětluje pojmy jako strategická komunikace, informační operace, elektronický boj, operace v počítačové síti či válka v kybernetickém prostoru. Dochází k závěru, že informační válka už několik let probíhá a jako hlavního protivníka západu představuje Rusko. Krátce charakterizuje hlavní cíle ruské informační války – Čečensko, Estonsko, Gruzii a Ukrajinu, aby došel k jednoznačnému závěru: informační působení na protivníka nebylo v historii nikdy tak důležité jako nyní a výsledek války v informačním prostředí bude rozhodovat o budoucnosti společnosti.

Josef Opatrný